O'ZBEKISTONRESPUBLIKASIOLIYVA O'RTAMAXSUSTA'LIMVAZIRLIGI

GULISTONDAVLATUNIVERSITETI

IJTIMOIY-IQTISODIYFAKULTETI

"Milliyg'oyavaFalsafa" kafedrasi

"5111600-Milliyg'oya, ma'naviyatasoslarivahuquqta'limi" ta'limyo'nalishi 20-11-guruht-alabasi **Tursunov Shoxrux Ulug'bek o'g'li**ning

"MAXDUMI A'ZAM KOSONIYNING AXLOQIY, MA'NAVIY QARASHLARI"

mavzusidabajargan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Rahbar: "Milliyg'oyavaFalsafa" kafedrasio'qituvchisiG.Haydarova

Guliston – 2015 y

BitiruvmalakaviyishGulistondavlatuniversitetining 2015 yil 15 apreldagi 137-S-sonlibuyrug’ibilantasdiqlanganDavlatattestatsiyakomissiyasining ____–sonliyig’ilishidamuhokamaqilindiva “____” ballbilan (__________) baholandi.

(a’lo, yaxshi, qoniqarli)

Bitiruvmalakaviyish “Ijtimoiy-Iqtisodiyfakulteti” ning 2015 yil “____”____________dagi ____–sonliIlmiy-uslubiykengashiqaroribilanDavlatattestatsiyasikomissiyasigahimoyaqilishuchuntavsiyaetildi.

FakultetdekaniA.Mamatov

Bitiruvmalakaviyish “Milliyg’oyavaFalsafa” kafedrasining 2015 yil “____”____________dagi ____–sonliyig’ilishidamuhokamaqilindivahimoyagatavsiyaetildi.

KafedramudiriR.Maxmudov

BMIbajaruvchi “5111600-Milliyg’oya, ma’naviyatasoslarivahuquqta’limi” ta’limyo’nalishi 20-11-guruhtalabasi _______________ Sh.Tursunov

Rahbar “Milliyg’oyavaFalsafa” kafedrasio’qituvchisi ______G.Haydarova

Guliston – 2015 y.

Mavzu: MAXDUMI A’ZAM KOSONIYNING AXLOQIY, MA’NAVIY QARASHLARI.

REJA :

KIRISH ……………………………………………………………………….. 4-8

I-BOB. XOJAGON-NAQSHBANDIYA TARIQATI RIVOJI……….……….9-43

1.1. Xojagon-Naqshbandiya tariqati haqida ma’lumot…………………...9-13

1.2. XV asr ikkinchi yarmi va XVI asrning birinchi yarmida Movarounnahrdagi siyosiy va ijtimoiy ahvol……………………………….... 14-16

1.3. Maxdumi A’zam hayoti va ijodiy faoliyati…………………….. 17-44

II-BOB. MAXDUMI A’ZAM KOSONIY IJODIDA AHLOQIY VA MA’NAVIY QARASHLAR…………………………………………………………….. 43-71

2.1. Tarixiy manbalarda Maxdumi A’zam Kosoniy ………………………...45-49

2.2. Maxdumi A’zam Kosoniyning ta’limotida ma’naviy qarashlar……….... 50-62

2.3. Maxdumi A’zam Kosoniyning ijodiyotida ahloqning aks etishi……….63-74

XULOSA…………………………………………………………..… 75-78

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati…..…………………………………… 79-80

KIRISH

Mustaqillikningtaraqqiyotyo’limamlakatimizdafanrivojiuchunkengimkoniyatlaryaratdi. Fanningbarchasohalaridagikabifalsafafanidahamtubo’zgarishlarsodirbo’ldi. Zero, engqadimiyrivojlanishtarixigaegabo’lganfalsafao’zidaturlidavrlarningijtimoiy-siyosiyqarashlarinimujassamlashtirib, voqeavahodisalarningmohiyatinianglashni, nafaqatanglash, balkiulargamunosabatbildirishnishakllantiradi. Modomikishundayekan, bugungikundafalsafaniyanadarivojlantirish, yoshavlodnima’naviydunyoqarash, zamonaviyfanyutuqlarigaasoslanganfalsafiybilimlarbilanqurollantirishmuhimahamiyatkasbetadi. ChunkiPrezidentIslomKarimovta’kidlaganidek: “[1]Bugungizamondamafkurapoligonlariyadropoligonlaridanhamko’proqkuchgaega”.

YurtboshimizI.Karimovaytganlaridek: “Faqatmustaqilliksharofatio’laroqImomal-Buxoriy, Imomat-Termiziy, BahouddinNaqshband, XojaAhmadYassaviy, Muxammadal-Xorazmiy, AbuRayxonBeruniy, IbnSino, Ahmadal-Farg’oniy, AmirTemur, MirzoUlug’bek, ZaxiriddinMuhammadBobur, BoborahimMashrab, burhoniddinMarg’inoniy, MaxdumiA’zamKosoniykabiko’plab, nafaqatbizningmilliymadaniyatimiz, balkibutunjaxonsvilizatsiyasixazinasigasalmoqlihissaqo’shganbuyukajdodlarimizningnomlarivaxayrliishlaributunbo’y-bastibilannamoyonbo’ldi”[2].

---

[1] Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat engilmas kuch. -T.: Ma’naviyat, 2008. 113 bet.
[2]Karimov I.A. “Biz kelajagimizni o’z qo’limiz bilan quramiz. T.: O’zbekiston, 1999. B. 196-197

O’zbekxalqimadaniymerosigaulkanhissaqo’shgan, naqshbandiyatariqatinibirtizimgasolib, uningnazariymuammolariniishlabchiqqan, yirikmutasavvufvatariqatpiriMaxdumiA’zamKosoniy-SayyidAhmadibnJaloliddinXojagiyKosoniyFarg’oniy (1461-1542) hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi: Mutasavvufningahloqiy, ma’naviyqarashlari, insonlarnibarkamollikkada’vatetuvchig’oyalaribarkamolinsontarbiyasi, jamiyatimizma’naviytaraqqiyotinita’minlashdamuximaxamiyatgaega.

MaxdumiA’zamrisolalaridaorifiy, ahloqiy, ma’naviy, tasavvufiymuammolar, shuningdek, davlatniboshqarish, odob-axloqoila, ota-onalarbilanfarzandlarningo’zaromunosabatlari, keksalik, olimvaoriflarningijtimoiyaxvolikabimavzularkengyoritilgan. MaxdumiA’zamrisolalaridao’zigaxosfalsafiytizimmavjudbo’lib, uilohiyvadunyoviyxayotnibir-birigabog’labtashkiletilgannaqshbandiyatariqatining “DilingAlloxbilan, qo’lingishbilanbandbo’lsin” deganshiorigaamalqiladi.

MuxtaramyurtboshimizI.Karimov 1998 yiliFargonashaxridaAxmadAl-Farg’oniymemorialmajmuasiningochilishmarosimidaso’zlagannutqlarida «Kishiliktaraqqiyotigao’zining o’chmasulushini qo’shib, mamlakatimizshuxratiniolamgataratib, tarixsahifalarigaabadul-abadmuxrlaganMuxammadAl-Xorazmiy, Beruniy, IbnSino, Ulug’bek, Imomal-Buxoriy, Imomat-Termiziy, BaxouddinNaqshband, AlisherNavoiysingariulug’siymolarni yetishtirganmillatxar qanchaulug’lansaarziydi. O’zbekdiyoridaparvarishtopganminglaballomayuadiblar, olimumutafakkirlar qatoridan o’rin olganBurxoniddinMarg’iloniy, ZaxiriddinMuxammadBobur, MaxdumiA’zamKosoniy, BoboraximMashrab, NodirabegimkabifozillarnidunyogakeltirganFarg’onavodiysiushbuaqidaniyanabirbortasdiqlaydi. Zero, bumaskanxamko’xnatariximizda, davlatchilik, ilmuma’rifat, madaniyat, me’morchilikananalarimiztaraqqiyotidabenaziro’ringaega»[1], deganlaridako’nglimizfaxr-

---

[1]I.Karimov. Al-Farg’oniy dahasiga ta’zim. “Xalq so’zi gazetasi” 1998 yil 25oktyabr

iftixortuyg’ularigato’lganedi. Bugunyurtboshimizningyuqoridagiso’zlarivama’naviy-ma’rifiy qadriyatlarimiznitiklashborasidagiamaliyharakatlarningguvoxibo’libturibmiz.

MarkaziyOsiyoaxloqiyvama’anaviyqarashlariinson, jamoa, jamiyatningehtiyojlarivamanfaatlarigabirinchidan, uningijtimoiytaraqqiyotdagio’rnivaroli, ommaongigata’siri, samaradorligi, jamikuch-qudratibironbirvositabilano’lchanishilozim, ya’nikishilarningehtiyojlarivamanfaatlarinio’zlashtirish, takomillashtirishvarivojlantirishgayordamko’rsatishxususiyatibilanbaholanmog’ikerak. MarkaziyOsiyotariqatlaridamujassammaqsadlarborliqnio’zgartiradi, rivojtopadivatakomillashtiradivajamiyatninghartomonlamataraqqiyotiniamalgaoshiradi.

Ikkinchidan, ijtimoiysub’ektningehtiyoji, MarkaziyOsiyoaxloqiyvama’anaviyqarashlario’rtasidagialoqadorlikdamuhimjihatlardanbiribuijtimoiysub’ektayrimyakkashaxsdanboshlabxalq, jamiyat, jamiinsoniyathamjamiyatigaqadarMarkaziyOsiyotariqatlario’ziuchunorzubo’lganvoqelik, tafakkurtarzi, faoliyat-amaliyotmaqsadlariniuyushtiruvchiibtidotarzidaehtiyojsezadi, ungae’tiborberadi.

Uchinchidan, shuehtiyojlar, manfaatlar, umidlargajavobberadigan, ularnimaqsadlarshaklidavaulargaeltadiganyanadaumumiyshakl-vositalarvaomillarshaklidaifodalaydiganMarkaziyOsiyoaxloqiyvama’anaviyqarashlariilgarisurgang’oyalarchindanhamijtimoiysub’ektningqudratmanbaigaaylanadi.

To’rtinchidan, MarkaziyOsiyoaxloqiyvama’anaviyqarashlariinson, turliijtimoiybirliklarningborlig’itimsoli, ularningehtiyojlarivamanfaatlariningmaqsadlardagiifodasitarzidahamgavdalanadi, rivojlanayotganinsonmohiyatiningo’zigaengmoskeladiganijtimoiyvaturlisharoitlardagiehtiyojlariifodasisifatidanamoyonbo’ladi.

Mutasavvufning purma’no g’oyalari xozirgi kunda dolzarb bo’lib turayotgan oilaviy xayot masalalarini xal qilish, yosh avlod ongiga sog’lom turmush tarzi va sharqona ahloq-

odob me'yorlarini singdirish hamda barkamol avlodni tarbiyalashda muxim ahamiyat kasb etadi.

Maxdumi A'zam rivojlantirgan naqshbandiya ta'limotining xalqimiz xayotida chuqur o'rin egallaganligi uning insonparvarligida, xalqchilligida, oddiyligidadir.Bugungi kunda dolzarb bo'lib turgan xalqimiz, ayniqsa, yoshlar ongida milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda naqshbandiya tariqati, jumladan, Hazrat Maxdumi A'zam ta'limotini o'rganish va ommalashtirish muxim axamiyatga ega.[1]

Albatta, bizbumasalaga, Prezidentimizasarlarivabevositamafkuragataalluqlibo'lganmaqolalariningmazmuni dankelibchiqqanholdayondashuvimizkerak. Shuningdek, jahonmaydonlarinimafkuraviyjihatdanbo'libolishgaurinishlarbo'layotganbirsharoit damafkuraviybo'shliqqayo'lqo'yishmumkinemasliginihamhisobgaolmoqzarur. Chunkiaynananashundaybo'shliqtufaylibizningrespublikamizgaayrimg'arazlig'oya larningkiribkelishgaurinishlarisodirbo'ldi. Bundaymafkuraviybo'shliqqayo'lqo'yilishiningko'pginasabablaribor. Engmuhimsabablaridanbiri, Prezidentimizalohidata'kidlaganlaridek, «Bizmustaqillikningbirinchikunlaridanoqmoddiy-iqtisodiymasalalargako'proqe'tiborberishgamajburbo'ldik. Chunkixalqimiznio'tishdavrilarzalaridanasrash, kundalikzarurmahsulotlarbilanta'minlashengasosiymasalabo'libturaredi».

Xalqimizni nihaqiqatga, hurfikrlilikkada'vatetish, mohiyatnibilibolishgako'maklashishzarur. Anashundaginaeskimafkuradanqutilgan, muteliknitanolmaydigan, o'zfikrivaqarashigaegabo'lgan, o'zkuchivaimkoniyatigaegabo'lganvaungatayanadigan, voqelikkamustaqilfikrbildiraoladigan, shaxsiymanfaatinixalqmanfaatibilanuyg'unlashtiraoladiganma'nanbaquvvat, irodali, chidamliodamlarshakllanadi.

---

[1]A.Nuriddinov Maxdumi A'zam Kosoniy. Fan, 2008. B. 5

Ishningmaqsadivavazifalari. Mazkurbitiruv-malakaviyishningmaqsadiMaxdumiA'zamKosoniyningaxloqiy, ma'naviyqarashlari, mohiyativag'oyalarnio'rganishningjamiyatimizma'naviytaraqqiyotidagio'rniniochibberishbo'lib, o'zoldimizgaquyidagivazifalarniqo'ydik:

-MaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlariningta'limtizimidao'rganishningmaqsadivavazifalarihaqidatushunchaberish;

-MaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlariningnazariyasoslariniyoritibberish;

-MaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlariningijtimoiy-siyosiyhayotdatutganrolinitahlilqilish;

-MaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlariningo'zigaxosxususiyatlariniochibberishvaasosiyyutuqlarinita'riflash;

-MaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlariningxalqimizhayotidagio'rniniochibberish;

-MaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlariningezgug'oyalarivatamoyillarinibayonetishvaboshqalar.

Ishdagiilmiyyangiliklarvaerishilgannatijalar.

Bitiruv-malakaviyishimizdaRespublikamizdaMaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlarimaxsuskurstarkibidao'qitishningyo'lgaqo'yilishi, maqsadivavazifalari, uningahamiyatihamdarivojiniyoritishgaharakatqildik. RespublikamizdagiMaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlarinitahlilqilganholda, davlatimizningma'naviysiyosatidagio'rnihaqidaso'zyuritamiz.

Mavzuningo'rganilishidarajasi. MavzuniyoritishdaPrezidentasarlari, Farmonlari, qarorlarivaboshqailmiyvaommaviyadabiyotlardanfoydalandik.

AdabiyotlarorasidaPrezidentimizningma'naviyatgaoidasarlarikattaahamiyatga egadir. Jumladan, I.Karimovning «Yuksakmanaviyat-yengilmaskuch» vaboshqaqatorasarlaridanfoydalandik.

RespublikamizdamustaqillikyillaridachopetilganMaxdumiA'zamKosoniyaxloqiy, ma'naviyqarashlarigaoidbirqatorkitoblar, risolalargavailmiymaqolalarga, INTERNETsaytlaridagixabarlargatayandik.

Ishningamaliyahamiyati. Mazkurbitiruv-malakaviyishimizdakeltirilganma'lumotlardan "MarkaziyOsiyotasavvuftariqatlari" kursi, "Milliyg'oya: asosiytushunchavatamoyillar", "O'zbekistontarixi", "Madaniyatshunoslik», "Madaniyatvasan'attarixi", "Tasavvufetikasi" fanlaridanma'ruza, referat, kursishlariyozishda, seminarmashg'ulotlarigatayyorgarlikko'rishdafoydalanishmumkin. Bundantashqario'rtamaktablardagiijtimoiyfanlardansaboqberayotgano'qituvchilargayordamchimaterialsifatidafoydalanishuchuntavsiyaetishmumkin.

BMItuzilishi. Mazkurbitiruv-malakaviyishimizKirish, ikkibob, oltita paragraf, xulosa, foydalanilganadabiyotlarro'yxati va mundarijadaniboratbo'lib 76betnitashkiletadi.

I. BOB. XOJAGON-NAQSHBANDIYATARIQATIRIVOJI

1.1. XOJAGON-NAQSHBANDIYA TARIQATI HAQIDA MA'LUMOT

Ilmni egallagan, xolati o'zgargan kishi kamtarin bo'ladi,

Ilmli kishida takabburlik bo'lmaydi.

Maxdumi A'zam

"Xojagon-naqshbandiya" tariqati tasavvuf to'g'risidagi hozirgi zamon manbalarida alohida «Xojagon» tariqati deb keltirilmaydi va bu iboraga «Naqshbandiya» degan qo'shimcha qo'shilib, «Xojagon-naqshbandiya » tariqati deb yuritiladi. Lekin yassaviya, kubraviya, naqshbandiya- asoschilari Xojagon

tariqatidan tarbiyat topib voyaga yetganlar va keyinroq, o'z tariqatlarini paydo qilganlar. Masalan, «Naqshbandiya» sal kam ikki yuz ellik yildan keyin «Xojagon» tariqatidan so'ng o'z nomiga ega bo'ldi.

Xojagon tariqatini boshlab bergan buyuk zot Xoja Yusuf Xamadoniydir va uni takomillashtirib tarqatgan Xoja Abdulholiq, G'ijduvoniy hisoblanadi.

Xojagon tariqatini O'rta Osiyo xojalari tariqati desa ham bo'ladi (mening aqidam), chunki bu tariqat o'z ichiga bir yuz o'n mashxur so'fiyni olib, shulardan yuzga yaqini O'rta Osiyo tuprog'ida dunyoga kelgandir.

Xoja Bahouddin Xojagon tariqatiga ba’zi bir qo’shimchalar kiritgani uchun bu tariqat “Naqshbandiya”, yoki «Xojagon-Naqshbandiya” deb ataldi. Uningqilganqo’shimchalari quyidagilardir:

- Zamona vuqufi, ya’ni vaqtni hisoblash, qanchasi savob ishlar bilan,qanchasi gunoxda o’tgan va shularni bilish, ogoh bo’lish;
- Adad vuqufi, ya’ni xudoning yakkaligidan ogoh bo’lish, uning yagonaligini garovga qo’yish;
- Qalb vuqufi, ya’ni qalbda faqat mutloq xudoni tutish.

Bizgama’lumki, barchadiniyoqimlarning, shujumladanso’fizmninghamo’zshioribo’lgan. Tasavvufningo’ziniolganda, uningdastlabkinamoyandalariyokitariqatlarimoludunyodantamomanvozkechib, uzlatgachekinib, umidnixudogaqilibkunkechirishnitarg’ibqilganbo’lsalar, yanabirqanotiislomnitozalashvaxalqnishariatyo’ligaboshlabfaqatjihodyo’libilanam algaoshirilishinitanolganlar. So’fizmningboshqaoqimi, ya’niXojagon-naqshbandiyaoqimiyokitariqatito’g’risidaquyidagichafikrlarbildirilgan.[1]

Xojagon-naqshbandiya tariqati moddiy dunyoni bunyod etuvchi mehnatkash kishilar mehnati muxofazasini o’z zimmasiga olgan edi. Bunga misol qilib Xoja Ahror so’zlarini eslaylik: «Bizgacha bo’lgan shayxlar fuqaro ahvolidan o’z podshohu amirlariga murojaat qilmaganlar biz bu ishni zarur deb bilamiz».

---

[1] Ilyosxon G’oziy. Maxdumi A’zam-Imom al-Kosoniy. T.: O’zbekiston, 1996. B. 103

AkademikA. N. Boldirevo’zining «EsherazkvoprosuoXojeAxrare» asarida: Naqshbandiyabirinchibo’libtasavvuftarixidauningmehnatsizhayotkechirishiniqoral adivauningruhiytushkunlikshioriniuloqtiribtashlab, faolxayotga, mehnatgada’vatqildivauningshiori «Dastbakor, dilbayor» edi, debbahoberadi.

AkademikE. BertelsnaqshbandiyatariqatiniqoralaganA. Y. Yakubovskiyningnohaqligigaishorakilib, unaqshbandiyanixechbirdalil-isbotsizreaksiyabotqog’igabotirib, o’shabotqoqdanaqshbandiyatariqatiningbuyuksiymolariJomiyvaNavoiynihamtorta di, deydi.

A. YakubovskiyJomiyvaNavoiynio’zexhtiyotsizligi, andishasizligiilareaksiyabotqog’igatortganbo’lsa, tojikistonlikolimA. Mirzoevustakorlikbilan, zamonasozliktariqasida: «Sixkuysakuysin, kabobkuymasin» debJomiyvaNavoiyningmurshidibo’lganXojaAhrornio’shabotqoqdasuribyubordi. AgarNavoiyJomiynipiruustoddebbilganbo’lsa, Jomiyo’znavbatidaXojaAhrorniTurkistondagiKa’bamdebtanigan.[2]

JomiyshinosolimA’loxonAfsahzodo’zining «NaqshbandiyatariqatiMovarounnahrvaXurosonda» asaridaaytishicha, XVasrdagiMovarounnahrvaXurosonnaqshbandiyatariqatioddiymehnatkash, kosiblarorasidakattaobro’e’tiborgaegabo’lgan. Uninginsongayaxshilikqilisho’zmehnatibilankunkechirish, tekinxo’rlikshioriostidakunkechiradigandarveshlarniqoralashkabitalablaributariqat obro’sinikishilarko’zoldidayanahambalandroqko’targan.

A’loxonAfsahzodnnigaytishicha, naqshbandiyasilsilasitasavvufningoromshoxchasibo’lib, rasmiyislomgamuvofiqlashtiribpayg’ambarsunnatiniijroetishnixamdauningas’hobla riraftorlarinitarg’ibqilardi. Faqirlikniyoqlar, ammodunyoishlaridan, molumulkdan, mansablardanvozkechishnitashviqqilmasdi.

---

[2] Ilyosxon G’oziy. Maxdumi A’zam-Imom al-Kosoniy. T.: O’zbekiston, 1996. B. 104

Shuninguchunhamnaqshbandiyanamoyandalariruhoniylartomonidandeyarlita'qibet ilmagan.

NaqshbandiyashayxlariniAmirTemurvaShohruhMirzolarmuhtaramtutishgan. AbusaidvaHusaynBoyqarozamonidabushayxlarxattodavlatishlarigayaqinshlashib, boyshayxlargaaylanganlar (albattaolimbuo'rindaXojaAhrorninazardatutadi), lekinularningorasidamolumulkkae'tiborsizbo'lganlarihamkamemasedi. Bungamisol: MaxdumiA'zamgaIsfandiyorxonyuzmingxonlikjavohiryuborganekan. MaxdumiA'zamuniolmasdan «Bupodshohlargamunosib, darveshlargalozimermas» debqaytaribyuborganekan. («Jome'ulmaqomat» sah- 218.)

A. BoldirevXI — XIIasrlardaEronvaqismanXurosondavujudgakelganismoiliylarharakati, XIasrXurosonso'fiyligi, XIIIasrRumso'fiyligivanihoyatO'rtaOsiyoso'fiylikharakatlarini (shujumladannaqshbandiyani) yagonatarixiyjarayonsifatidabaxolab, «feodalizmgaqarshiinqilobiyharakat» debtushunishto'g'rideganaqidaniilgarisuradi.[1]

Undantashqariso'fizmni (jumladan, naqshbandiyani) faqatginamexnatnitarg'ibetuvchi, ma'lummexnatkashlartomoninioluvchixarakatdeyishbilancheklanmasdan, uningtubmohiyatinianiqlashdaadabiyotgavaumumanmadaniyatgaqo'shganbemislhi ssasinihamnazardatutishbkerak. Buto'g'ridainglizolimiJ. S. Trimingemo'zining «Sufiyskieordeno'vislame» asarida: «...tasavvufningmusulmonmamlakatlarimadaniyatigaqo'shganulushiniinkorqilibbo 'lmaydi. So'fizmbo'lmagandaislomfalsafasivashe'riyatiqanchalarqimmatiniyuqotishinitasav vuretishmushkul. Tasavvufshoirlariulkandiniyg'azaliyotfondinibunyodetdilarki, ayniqsauturkiyzabon,

---

[1] Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy. T.: O'zbekiston, 1996. B. 105

forsiyzabonvaurdutilidagapiradiganxalqlaradabiyotiningrivojlanishidaahamiyatlio milbo'ldi»,— deganedi.

Naqshbandiyatariqatiningyanabiraxamiyatlijoyishundaki, o'zmaktabiga, o'zta'sirdoirasigajamikihukmdorlarnijalbetdi. Xususan, XV — XVIasrlardayashabo'tganhukmdorlardantemuriylarAbuSaid, BoburMirzo, shayboniylardanUbaydullaxon, JonibekSulton, IsfandiyorSulton, IskandarSultonvaboshqalarXojaAhrorvaMaxdumiA'zamlarningmuridlariedilar. Buulug'shayxlarfuqarovahukmdorlararomunosabatlarniboshqaribturarvaasosanxal qtomoniniolardilar. Mabodoxalqbirorhokimzulminisezsa, darholbumurshidlaroldigashikoyatgakelarvaxechqachonumidsizqaytmasdilar. MaxdumiA'zamhukmdorlarniadolatgachaqiradigan «Tanbehas-salotin», «Tanbehal-ulamovaumaro», «Basafarraftanisultonas-salotin», Boburga, Ubaydulloxon, Isfandiyorxongaatalganbirqanchaqo'llanmavayo'llanmalarijodetdiki, hukmdorlaro'zfuqarolarigashafqatuadolatbobidashuqo'llanmalargasuyanishla-rilozimedi.

XojaAhrorva "MaxdumiA'zamtomonidannechamartalabbexudaurushlaruqonto'kishlaroldiolinga nito'g'risidako'plabtarixiyxujjatlarbor. Xulosaqilibaytganda, Xojagon-naqshbandiyatariqatikishilarnima'naviyjixatdansofinsonbo'lishgada'vatqilishbarob aridamazlumxalqmanfaatlarinimuhofazaqilishnihamo'ziningshariatyo'lidagimuqad dasvazifalaridanbiridebhisoblagan.[1]

-"Sabrvachidamdanog'orakabibo'lmoqlozimki, uqanchalikshapaloqemasin, biroqo'zodatigaxilofovozchiqarmaydi"[2]. Insono'zhayotidabo'ladiganquvonchvatashvishlargasabrlibo'lmog'ikerak. Sabrqilishdakishininog'oradekbo'lishi, harqandayog'ir, noqulayvaqtdaham,

---

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy. T.: O'zbekiston, 1996. B. 105

[2]AbulMuhsinMuhammadBoqirIbnMuhammadAli. MaqomatiXojaBahouddinNaqshband. - T.: 1993. –B. 97.

murakkabvaziyatdahamchidambilantoqatqilishgaundaydi. Ollohningkalomibo’lmishQur’onikarimdasabrtushunchasiga 70 boraqayta-qaytamurojaatqilinishibejizemas. Uning "Baqara" surasida "chiniymonlikishi" sifatlarisanalib, uningintihosisifatidasabr-toqatlilikfazilatizikrkilinadi: "...xususanog’ir-engilkunlardavajangujadalpaytidasabr-toqatqiluvchilaryaxshikishilardir" deganjumlatarzidabayonetiladi. HusaynVoizKoshifiy "Sabr-bag’oyatxo’bumarg’ubsifatdur",- debta’kidlaydilar. Demak, sabrhambarkomolinsondabo’lishilozimbo’lganengzarursifat-fazilatlardanbiriekaniyuqoridagipanddao’zaksinitopgan. Tasavvufdasabralohidamaqomdarajasigako’tarilgan. Ungamusharrafbo’lishhayotdaosonkechmaydi. Sabrkishidamustahkamiroda, chidamvatoqatbo’lishinitalabetadi. Ushbuo’rindaXojagon-Naqshbandiya tariqatiga tayanish o’rinlidir.

1.2. XVASRIKKINCHIYARMIVAXVIASRNINGBIRINCHIYARMIDA MOVAROUNNAHRDAGISIYOSIYVAIJTIMOIYAHVOL

MaxdumiA’zamyashagandavr (1461-1542) temuriylarsulolasiningoxirginamoyondalariAbusaidningo’g’liSultonAhmad (1494), Boysung’urningo’g’liSultonAli (1499 y) vatasavvufpeshvosisifatidashayboniylarnamoyondasiUbaydullaxondanboshlabtoA bdulaxonhukmronlikqilgandavrlarnio’zichigaoladivaalbattaBoburpodshohlikqilgan ayyomlarhamMaxdumiA’zamtariqatpeshvosisifatidatanilgandavrgato’g’rikeladi.

BudavrlardagiMovarounnahruXurosondayuzagakelganvaziyatmuttasildavom etgansulolaurushlari, janjallartemuriylardavlatinitagidanzilketkazdi. Ustma-ustxalqqasolingansoliqlar, zulmusitamningoshishi, jazoberishningvahshiyonaturlari (ayniqsaAbusaiddavrida) – chunonchi, terigatiriklayinsomontiqish, qozondagisuvdaqaynatibo’ldirish, xotinlarningsochiniqirishvashukabiislomgaxilofishlarxalqningvaruhoniylarningsab rutoqatkosasinito’ldirganedi. Shuvajdanularo’zbekxoniShayboniyxonislomyo’lida “g’azavot” uchunkurashtaraddudidadeganmish-mishlarniijobiyqabulqilardilar. Temuriylaruchunanashundaybirnoqulayvaziyatdako’chmanchio’zbeklarhukmdori MuhammadShayboniyxon 1499-1500 yillardaSamarqandni, so’ngraBuxoroniegallaydi, keyinXurosonuXorazmhamshayboniylarqo’ligao’tadiva 1507-yilgakelibulartamomiMovarounnahrvaXurosongaegabo’ladilar. 1510-yildaEronshohiIsmoilIXurosongabostiribkiribShayboniyxonniquvibchiqadivaMurg ’obdaryosioldidabo’lganjangdauniqatlgayetkazadi. Temuriylardanbo’lganZahiriddinBoburesabupaytlarXuttalon, Badaxshontomonlaridaodamto’plabyuraredi. ShohIsmoilyordamidanfoydalanib

1513-yilSamarqandtaxtigao’tiradi. Shundayqilib, Buxorodaubaydullaxono’g’liAbdulazizxon (1540-1549) SamarqanddauningavlodiAbdulatifxonhukmronlikqiladilar.

Shayboniylardanislomyo’lidagi “g’azavot”, barpobo’ladiganinsofuadolatnikutganxalq, ulardavridahamfaqattojutaxtuchunurushlar, behudaqonto’kishlardanboshqanarsako’rmadi. Bundayurdi-surdilarnafaqatmadaniymarkazlaratrofida, balkimMovarounnahrningqariybtamomiynohiyalaridabo’libturaredi. Farg’onavauningnohiyalariustigaKo’chimxon, JonibekSulton, Do’stmuhammadSulton, KepakSultondeganlarbeto’xtovxurujlarqilibturaredilar. BundayxunrezliklarMaxdumiA’zamzodgohiKosonshaxridahambo’lgan. ToshkandxalqigaSuyunchixonmudomtashvishkeltirsa, QashqardanSultonSaidAndijonuAxsigatahlikasolibturardi. BoshqatomondanBaroqxonbilanAbdulatifxontilbriktiribBuxoronitorojqilmoqqauri nardivahokazo…

Bundayog’irahvolgaqaramasdanilmufanvamadaniyato’zyo’libilanrivojlanave rdi. Temuriylardavridaham, shayboniylarhukmronlikqilganpaytdahamSamarqand, Buxoro, Hirot, Toshkand, Xivavaboshqashaxarlardaboshqako’pdan-ko’psaroylar, masjidumaqbaralar, xammomubozorlar, bog’umaydonlar, madrasayukutubxonalarvaboshqaxilbinolarvujudgakelaverdi. Madrsalardailohiyotilmidantashqaririyoziyot (matematika), mantiq (nutq), handasa (geometriya), fiqh (qonunshunoslik), nujum (astronomiya), falakiyot, tib, odobuuslub, hikmat, kalom, tabiiyot, zohirubotinvaboshqaxilfanlaro’rgilaredi.

Ulamoyufuzalolar, hattotunaqqoshlar, hunarmandumusiqashunoslaro’zishlarinidavomettiribyangidan-yangiasarlar, yodgorliklaryarataverdilar, ya’nihayotbirjoydato’xtabqolmadi.

Buaytilganlardanhaqiqatnuqtainazaridanboqibshundayxulosagakelishmumki nki, islomnegizidakelibchiqqanhammasulolalarxohularningnamoyondalariodil,

xohqattiqqo’lzolimbo’lmasinlarbaribirilmumadaniyatgaahamiyatberganlarvaularni ngharbirihamzamonalarininganchaginailmlaridan, adabiyotdan, she’riyatdanboxabarbo’lgankishilaredilar. ShusababdanhamqandaysulolaMovarounnahruXurosondavlatlariboshigakelganbo’l masin, ilmumadaniyattaraqqiyotito’xtaganiyo’q.

Endiyuqoridabayonqilinganvaziyatdaislomnamoyondalari, shujumladantasavvuftutganmavqeto’g’risidabir-ikkiog’izso’z. avvaldanhamharxilpozitsiyaniegallabkelganruhoniylarhamgo’yoki, guruhlargabo’lingangao’xsharedilar. Masalan, shudunyomaishatiniavfzalko’rganvamoldunyosizhayotxechekanliginio’zichatushu ngan, aytaylik, qoziyumuftilar, sadirlar, dinulamolarialbattahukmronsinfningtomoniniolishlarikerakedi, chunkiularshudunyodayaxshiyashashnixohlaredilar, xalqqaqilinayotganadolatsizliklardanko’zyumishlarikerakedi. Ruhoniylarningikkinchibirguruhihamborediki, ularxalqnihamhimoyaqilar, hukmdorlarbilanhammurosaqilaolarvatasavvuftariqatlarigaaralashibturaredilar, butoifagaXojaAhrorvaboshqalarkiraredilar. Uchinchiguruhgaxaqiqiyso’fiylar, darveshlardohilbo’laredilarki, ularganamoludunyo, natojutaxt, nabudunyoningmaishatikerakedi, ularxechkimdanqo’rqmasdilar. ButoifagaMaxdumiA’zamvauningasxoblarimansubedilar. IkkinchivauchinchitoifalarO’rtaOsiyosiyosiyvaijtimoiyahvolidagio’zgarishlargasez ilarlidarajadao’zta’sirlarinio’tkazibkelganlar. Ularko’pmarotabaurushlarni, qonto’kilishlarningoldiniolib, hukmdorlarniadolatga, shavfqatgachaqirgan, nechamarotabaqashshoqxalqnisoliqlardanozodqilgan (masalan, xojaAhror), ulartomonidanhukmdorlarnixudoboxarlikkachaqiradiganrisolalar, tanbehotlaryaratilibtirganvaularning, alalxususMaxdumiA’zamdavridagitasavvufningenijobiyfaoliyatishundaki, u, ya’niMaxdumiA’zampeshvolikqilgannaqshbandiyatariqatio’shadavrdagiqariybham mahukmdorlarnio’z “maktabiga” jalbqilib,

ularnimuxlislarigaaylantirganhamdahukumatdorliknio'znazoratigaolgan, xalqqanisbatanbo'ladiganadolatsizliklargayo'lqo'ymagan.

XullasyuqoridaaytilganXVasrikkinchiyarmivaXVIasrningbirinchiyarmidagi Movarounnahrsiyosiyvaijtimoiyvaziyatidatasavvuftarkidunyochilikqilmasdan[1-] xalqvadiyorosoyishtaligiuchunanchaxizmatlarko'rsatganki, buniinkorqilibbo'lmaydi.

1.3. MAXDUMIA'ZAMHAYOTIVAIJODIYFAOLIYATI

MaxdumiA'zam, imomKosoniy, XojagiKosoniySayyidAhmadDahbediytaxallusiXojagiAhmadyokishajarabo'yicha SayyidAhmadibnSayyidJalolliddinibnSayidKamoliddinibnSayyidBurhoniddinibnSayyidMuhammadxo'jaibnSayyidMirmuhammadxo'jaibnSayyidMirmuhammad (MiriDevona) ibnSayyidBurhoniddinQilichibnSayyidKamoliddinMajnuniMadinaviyibnSayyidJaloliddinibnShohHasanibnShohHusaynibnSayyidMuhammadibnSayyidAhmadibnTolibibnAliar-RizoibnMusoKozimibnimomjaf'ariSodiqibnimomMuhammadBoqiribnimomZaynal-ObidinibnHusaynibnAliibnAbuTolib.

Ko'rinibturibdiki, MaxdumiA'zamKosoniyningshajarasiimomHusaynvaFotimaiZahroorqalijanobirasuliakramMuhammadMustafosallalohualayhivassallamgaboribtutasharekan. Shumunosabatbilanuljanobningajdodlarito'g'risidaborma'lumotlargaasoslanibhikoyaqilamiz.

HazratSayyidAhmadibnSayyidJaloliddinXojagiyKosoniy 1461-yilKosonshahriningXonaqohmahallasidaSayyidJalolliddinibnJamoliddinKosoniyoilasidadunyogakeladi. Nasl-nasabjihatidanusayyidzodalardanbo'lib, payg'ambarimozMuhammadalayhisalomavlodlarigaboribtaqaladi. Ya'ni, payg'ambarimizningqizlariBibiFotimaiZahrovaHazratiAlikaramallohuvajhogaMax

[1] Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy. T.:O'zbekiston, 1996. B. 21-24.

dumiA’zam 22 pushtdankeyingavlodbo’ladilar.YoshSayyidAhmadxojaavvalomaktabdasavodinichiqarishbilanbirga, otasiningra’yigaqarabdehqonchilikbilanhammashg’ulbo’ladi. Buhaqidatemuriytarixchilardanbo’lganshahzodaMuhammadDoroShukuh (BoburMirzoningavlodlaridan) o’zining “Safinat-ul-avliyo” nomlimashxurkitobidaHazratMaxdumiA’zamningo’zlariaytganushbuso’zlarnikeltirgan: “Yoshligimdapadaribuzrugvorimmenidehqonchilikishlarigajalbqilaredilar. LekinmendailmolishgaishtiyoqkattaedivaQur’oniKarimniqiroatvatilovatqilishgamoyillikkuchliedi. BirkunibirkishitushimdamengaQur’oniKarimkitobinituhfaqildi. Uyg’onibqarasamyonimdao’shaQur’onkitobiturganiniko’rdimvabukitobmengaAllohninginoyatibilanyetkazilganima’lumbo’ldi. So’ngraQur’onningtilovatigamashg’ulbo’ldim”.

HazratMaxdumiA’zamningyoshlikdavridagibirinchiustodlarikosonlikolimMavlonoMirSayyidAlibo’lib, ukishidanyoshSayyidAhmadxojasarfvanahx(morfologiyavasintaksis) ilmlariniquntbilano’rganadi. SayyidAhmadxojamadrasadasturiasosdagiilmlamishudarajadamukammalo’rganadiki, busohaningengolimufozillaribilanbahs-munozaralaro’tkazadigandarajagako’tariladi. Shundanso’ng, SayyidAhmadxojatasavvufilmigarag’batsezib, buboradahambiliminioshirishvaundagisavollargajavobtoppishuchunustoziMavlonoMirSayyidAliningmaslahatlaribilanHazratiXojaAhroriValiningToshkentdayashayotganengyaqinshogirdlarivao’rinbosarlaribo’lganMavlonoMuhammadQozihuzurlarigaborib, ulzotgashogirdtushadi, hamdaengsevimliizdoshlarigaaylanadi. AnashutariqaSayyidAhmadKosoniyningNaqshbandiyasilsilasulukidagifaoliyatiboshlanadi.

Aynanshuyerda, ya’nionashaxridaSayyidAhmadxojao’zzamonasiningyetukolimlari, tasavvufaxliningasarlaribilantanishibchiqadi.

SayyidAhmadxojatog'asiNuriddinbilanToshkentga, MavlonoMuhammadQoziyonlarigaotlanadi. MavlonoMuhammmadQoziXojagiAhmaddagifavquloddaqobiliyatvago'zalfazilatlarnimushohadaqilgach, uniXojagontariqatining "shahbozibalandparvozi" – "balandparvozqilguvchilochini" debbilibtarbiyalaydi.

SayyidAhmadxojaustozidanta'limolishbilanbirqatordao'zihammustaqilravishdabiliminioshiribboradi. BularningnatijasidaSayyidAhmadXojagontariqatiningko'zgako'ringanvakiligavabutoifaningmurshidi-pirikomilidarajasigayetadi. SayyidAhmadxojakamolotgayetibbarchailmlarnimukammalegallaganbo'lsahamustozigabo'lganyuksakhurmatyuzasidanMavlonoMuhammaQoziyonlaridanketishgashitobqilmasdi. Buholniustozihamsezarvashuninguchunshundayderedi: "Bugungikundarub'i maskunda (yerningodamlaryashaydiganqismida) MavlonoXojagiyAhmadkabikishiyo'qdir. Ammoupirimuridlikodobiniizohlab, bizninghuzurimiznitarketmayapti". SayyidAhmadxojakamolotgaerishgachToshkentnitarketibonashaxriKosongaqaytadi. XVIasrningavvaligakelibSayyidAhmadXojaiKosoniytariqatilminingyetukmutafakkiri, sohibikaromatdarajasigayetadi. Buhaqidaxalqorasidaturlirivoyatlarshukungachasaqlanibqolgan.

MovarounnahrdahukmronlikniqoʻlgakiritganShayboniyshohlaridanQarminavaMiyonqolhokimiJonibekSultonHazratSayyidAhmadxojaKosoniyningkamolotlarisohibikaromatdarajasigayetibshuxrattopganligidanxabardorbo'lgach, ulHazratdanKosondanSamarqandgako'chibkelishiniiltimosqiladivaXojagiKosoniySamarqandgako'chibkeladilar. BirozmuddatKarminashaxridayashaganlaridanso'ngJonibekSultonfarmonibilanMaxdumiA'zamgaSamarqandashaxriningshimoliyqismidagiMiyonqolmavzesidanobodmulkajratibberiladi.

Rivoyatlargako’ra, HazratMaxdumiA’zambujoyniobodqilib, o’ntatoldaraxtinibir-birigayaqino’tkazganlar. Ularo’sib, mavzeningnomianashumunosabatbilanDahbed(o’ntatol) debatalarkan. Keyinchalikmashxurpiribuzrugvormulkiatrofigaulzotningqarindoshlari, ixlosmandlariko’chibkelib, Dahbedqishlog’inibunyodetadilar.

HazratMaxdumiA’zamturlisuluklardagirasm-rusmlarniinkoretmasdilar, aksinchaulardagiengyaxshitomonlarnimaqullardilarvanatijadaXojagontariqatiningyangi-yangiqirralarinikashfetib, uningnazariy-ahloqiyasoslarinirivojlantirdilar. HazratMaxdumiA’zam “RisolaiSamoiya” asarlaridaushbujasuronafikrnibayonetganlar: “Dinvamuqaddaskitobinsonuchun, insonnima’naviy, ahloqiykamolotgayetaklashuchunberilgandir. Insondinuchunemas , balkidininsonuchunyaratilgandir. Anashug’oyanirivojlantiribharakatyanainsonhukmigain’ometilganolamniyashnatish” lozimliginiuqtiribo’tilgan. Bug’oyao’shadavrdagisiyosiy-ijtimoiyvaziyatdaengilg’or, engjasuronaaqidalardanbo’lib, insonniyeryuzidagitartibvaosoyishtalikkashaxsanma’sulekanliginialohidata’kidlovchi, insonniuningizmigaberilganolamniyashnatishga, gullatishga, takomillashtirishgaundovchi, harbirmusulmonnifaollikkachaqiruvchida’vatedi. SayyidAhmadxojaKosoniyyuqoridagikabipeshqadamvajasuronag’oyalaritariqatilmidagifavquloddaiste’dodvaqobiliyatlaritufaylio’zdavriningzabardastulamositomonidantanolinib, MaxdumiA’zamunvonigaMusharrafbo’lganedi. Maxdumso’zininglug’aviyma’nosiXojaxo’jayinbo’libA’zamso’zibuyuk, ulug’ma’nolariniifodalaydi. Shunialohidata’kidlashlozimkiislomolamining 1400 yilliktarixidavomidafaqatuchmo’tabarzotA’zamunvoniniolishgan. Bularsunniymazhabiningasoschisino’monibnSobit, ya’niHazratImomiA’zam, ikkinchibo’libHazratAbdulqodirJeloniy, ya’niImomiG’avsuliA’zamvauchinchibo’libbuyuksakdarajagaSayyidAhmadXojagiyKosoniy- MaxdumiA’zamMusharrafbo’lgan.

BuyukallomailmiyfaoliyatibilanbirqatordaDaxbedqishlog'ida 90 tanob (22,5 gektar) yerdakattabog'yaratibdunyogaturligo'shalardankeltirilgano'simliklarniparvarishlab, yangimevanavlariniyaratgan. HazratiMaxdumiA'zamningserharakatligitufaylidaxbediqovunvadaxbedianjirnavlariyuzagakeldi. MaxdumiA'zamo'simlikshunosvanabodatilmigaoid "Risolaibittihiya" (qovunhaqida) asarniijodetgan. HazratiMaxdumiA'zamhijriy 949, milodiy 1542-yildaDaxbedqishlog'idavafotetganvavasiyatigabinoano'zibunyodetganbog'ningo'rtasidaginokdaraxtiostigadafnetilgan.[1]

MuhammadQozivafotidanso'ng, Naqshbandiyatariqatiningbarchamovarounnahrlikshayxlari MaxdumiA'zamni «peshvoyitariqat» (tariqatpeshvosi) sifatidae'tirofetishdi. TezoradaMaxdumiA'zamningshuhratibutunMovarounnahrvauningatrofidagiqo'shnimamlakatlargayoyildi. Aynano'shakezlardabuyukshoirvadavlatarbobiZahiriddinBoburMaxdumiA'zamninge'tiboriniqozonishmaqsadidaungaXojaAhrorning «Risolayivolidiya» asariniturkiytilgaag'darib, Hindistondabitilgano'zruboiylardevoni — «DevoniBobur»gaqo'shibyuboradi. Aftidan «Boburnoma»dabuhodisaasarningbizgachayetibkelmagan (1509-1520 yillarvoqealarizikri) qismidatavsifqilingan. BiroqMirzoBoburningmazkurdevonidaMaxdumiA'zamgabag'ishlanganruboiylarhamuchraydi:

Darhavoyinafsixudimoumrizo'ikardaim,
Peshahlullohazaf'alixudsharmandaim.
Yaknazarbamuxlisonixastayidilfarmonki, mo
Xojagi (Ahmad) romondaimvaXojagirobandaim.

Mazmuni:

---

[1] Nuriddinov A. Maxdumi A'zam Kosoniy. Fan, 2008. B. 8-13.

Nafsimizhavaslaridaumrimizninobudqildik,
Endiahlulloh (so’fiylar) oldidaqiliqlarimizuchunsharmandabo’ldik.
Bizdayxastaidilmuxlislaringgabirnazaringnitashlaki,
BizXojagi (Ahmad)nitashlabketganbo’lsak-da, lekbizuningbandalarimiz.

O’znavbatidaMaxdumiA’zamMirzoBoburgabag’ishlab «Boburiya» risolasiniyozibHindistongajo’natadi.

TezoradashayboniysultonlaridanUbaydullohxon (1504-1539), Iskandarxon (vaf. 1583), BalxhokimiKistinQarosultonvaboshqalarMaxdumiA’zamnio’zlariningruhiypirideb biladilar.

MaxdumiA’zamningilmiymerosiboybo’lib, utasavvufnazariyasivaamaliyoti, xususan, naqshbandiyata’limotiniyanadarivojlantirishsohasidabarakalifaoliyatko’rsatdi. Uningqalamigamansub 30 danortiqrisolama’lumbo’lib, «Asrorun-nikoh» («Nikohsirlari»), «Ganjnoma», «Risolatun-sam’iyyatun» («Samo’riso-lasi»), «Bayonizikr» («Zikrbayoni»), «Risola-isilsila-iXo’jagon» («Xo’jagonsilsilasi»), «Sharhig’azaliUbaydiy» («Ubaydiyg’azaligasharh»), «Me’rojul-oshiqin» («Oshiqlarme’roji»), «Risola-iNaqshbandiyya», «Risolatun-vujudiyyatun» kabilarshularjumlasidandir. Uo’zasarlariningko’pqismidaulamolar, so’fiyshayxlarvadavlatarboblariorasidagimunosabatlarxususidato’xtabo’tganvatari qatningsiyosiyfaoliyatigato’laasosborekanliginiisbotlagan. Xojagiachinibyozganidek, uyashayotganzamondaviloyathokimlarishaxsiymanfaatlarinibirinchio’ringaqo’yib, hokimiyattalashishbilanbandedilar, tinimsizharbiyharakatlaresaxalqahvoliniyanadaog’irlashtirardi. ShundaymurakkabsiyosiyvaiqtisodiyvaziyatdaMaxdumiA’zamo’zobro’yidanfoyda lanibfitnabozlikkamaylibo’lganviloyathokimlarini

«Ulug'XojaAhrorkabiinoqlikdasturxoniatrofigayig'ib, bir-birlarigasulhqo'llariniuzatishgaundadi».

Payg'ambarimiz: «Amirlarningyaxshisiolimlarni, olimlarningyomoniesaamirlarniziyoratqiladi» hadisigaXojagiKosoniyquyidagichasharhberadi. «Agaramirniziyoratqiluvchiulamodonotanbehlarvositasibilandavlatdaadolatlik, ezgulik, fuqarolarorasidaosoyishtalikvabarqarorliko'rnatishnimaqsadqilibolsa, bundayolimaslidamazkur (ziyoratetilgan), amiresazo'ir (ziyoratetuvchi) debhisoblanadi» («Zubdatus-solikinvatanbehus-salotin» risolasidan).

MaxdumiA'zamningtasavvufta'limotigaoidfikrlariNaqshbandiyanazariyasigaasoslangan. Allomaningfikricha, Naqshbandiyatariqatiuchzaruriyqoidagabo'lingan:

1) Ihvon (birodarlik). Ya'ni, tariqata'zolarixatti-harakatlaridahamdard, hamnafasvaham-fikrbo'lishlarilozim;

2) Makon (o'rin, mavqe). Harbirtolibmurshidiningnasihatlarigaamalqilib, barkamollikkaintilmog'ilozimvashujarayondatariqata'zolariorasidao'zigamunosib mavqesohibibo'lib, o'zmartabasigaloyiqishqilmog'ikerak;

3) Zamon. Agarma'lumbirzamonningxalqlarivaqavmlariorasidaziddiyatvaixtiloflarpaydobo'lsa, bulartariqatbirodarlariniqarama-qarshiliklargakeltirmasligilozimdir. AmmoMaxdumiA'zamfikricha, ushbuqoidalarqatorigayanabirmuhiminiqo'shmoqdarkor — Xon. Ya'ni, tariqatfaoliyatiningsamaralarixalqqaetibborishiuchun, so'fiytoifalariningmurshidlariamirlarusultonlargayaqinroqbo'lmog'ikerak. Asosiymaqsadbuerdashuki, davlatdaosoyishtalik, barqarorlik, fuqarolarnihalolmehnatbilantirikchilikqilishlarigabarchaqulaysharoitlarmavjudbo'lsa, undayholdaso'fiyshayxlardavlatarboblariniqo'llab-quvvatlaydilar.

MaxdumiA'zamasarlariningengto'lamajmuasiO'zRFASharqshunoslikinstitutaxazinasidasaqlanmoqda. AllomafikrlarivadunyoqarashlarigaasosanG'azzoliy

(1058—1111), IbnArabi (1165-1240), XojaMuhammadPorso (1348—1420) vaboshqataniqlifaylasufso'fiyolimlarningasarlarita'sirqilgan.

Nashqbandiyatariqatiningtaniqlinazariyotchisi BadriddinKashmiriy (vaf. tax. 1620) o'ziningqatorasarlari («Rauzatar-Rizvon», «Rauzatul-jamol»)daMaxdumiA'zamrisolalaridanfoydalangan. UningasrdoshiNaqshbandiyavaYassaviyatariqatlariningbuyuknamoyandasi, nazariyotchisivatarg'ibotchisiSultonAhmadXaziniyal-HisoriyasarlaridahamMaxdumiA'zambayonetganfikrlargakengsharhlarbitilgan. Ma'lumki, Xaziniy 1567—68 yillardahajgasafarqilib, so'ngumriningoxirigachaUsmoniylarsaltanatigaqarashliulkanshaharvaviloyatlarda (Suriya, Qohira, Istanbul) yashab, o'shaerlardaMaxdumiA'zamg'oyalarinitarg'ibetdi.[1]

MavlonoMaxdumiA'zamnafaqattasavvufpeshvosihisoblanar, balkiuo'zzamonasiningkuchlifaqihlaridanxamedivauningimzosichekilmaganfatvolarqonunkuchigaegaemasdi. MaxdumiA'zamningfiqxilmidabilimdonligidanzavqlanganustozio'zqiziBibiFotimaniunganikohlabberadi, o'znavbatidaBibiFotimaxambuilmdahamsaridan (eridan) qolishmaydigandarajagayetishadi.

Imomal-Kosoniyrisolalariningbizgachayetibkelganio'ttizgayaqindir. Ularturlikotiblartomonidanko'chirilganbo'lib, burisolalarninghammasinio'zidajamlaganmukammalkitob «Majmuairasoil», ya'nirisolalarto'plamideyiladi.

Ushburisolakishilarniaxloquodob, yaxshilik, hamjihatlik, poklik, adolatushafqat, chinmuxabbatgada'vatetadi. Busifatlarnimuallifxudonitanish, unidildasaqlash, uningvisoligayetishuchunlozimbo'lganshartlardebta'kidlaydi. BurisolalardaMaxdumiA'zamningo'zbaytumisralaridantashqarijaxonadabiyotidamashhurbo'lganijodkorlar, masalan, AbdullohAnsoriy, AbusaidAbulxayr, SayyidQosimAnvar, JaloliddinRumiy, Sa'diy, Hofiz,

---

[1]e-tarix.uz

AbdurahmonJomiykabiallomalarningbaytlariko'plabuchraydi. Tasavvufgako'ngilqo'yganhukmdorlarZahiriddinMuhammadBobur, Ubaydullaxonabyotlarihambukitobdao'zsharhinitopgandir.

EndiMavlonoMaxdumiA'zamrisolalariustidaqisqachato'xtalibo'tamiz:

"***Risolaitanbehas-salotin***" (Sultonlarganasihat, ularniogohlantirish).

Risoladata'riflanishicha, XudodunyoniyaratgandankeyinuniobodetishuchunOdamAtoniyaratibdi. Lekindunyonioboduma'murqilishuchunbirOdamAtouzihechnarsaqilolmasligini, ungafarzandlarberishkerakligininazardatutgan. Xudouningvujudigashahvat (shavquhavas, nafsoniyat) atoqilibdi. Shahvatdanbeqarorubeorombo'lganOdamo'zigahamjinstalabqilibdi.

Kunadhamjinsbohamjinsparvoz,
Kabutarbokabuto'r, bozboboz.

Mazmuni:

Xarbirjinsizlaydijinsigayaqin,
Kabutarkabutarnider, lochinnilochin.

Xullas, XudoOdamningchaptomonidanMomoHavoniyaratibdivaularnisinashvatarbiyatqilishuchunbirnechamuddatgabihishtgajoylashtiribdi-da, undagijaminozune'matlarniyeyishlarimumkinligini, lekinbug'doydegano'simlikkategmasliklarinihamdabir-birlarigayaqinlashmasliklarinita'kidqilibdi. Ammoularnishaytonvasvasagasolibbug'doyniyeyishgavabir-birlarigayaqinlashishgamajburqilibdi. Bundang'azablanganXudoularnioliymartabadan «dun» ga, ya'nipastgayokidunyogayuboribdi.

MaxdumiA'zamningaytishicha, modomiki, OdamAtofarzandlarigaxalifayopodshoh, yo'lboshchisifatidakerakekan, bundayxalifayupodshohlariste'dodli, shafqatuadolatli,

fuqaroningdodigayetuvchidodxoh, bo'lishilozim. ChunkiXudopodshohnixalqustigayuborarekan: «Meningbandalarimgashafqatvarahmatniqaxrugazabingdinafzalbil!» deganekan. Shuninguchunfuqarosigazulmniravoko'rganhukmdorXudoningaytganiniinkorqilganxudobexabarkishihisoblanadivauningjazosiOlloh, tomonidanbelgilanadi, debta'kidlaydiXojaiKosoniy. Podshohodilbo'lsaqo'liostidagiraiyatunivasfqiladi, agarzolimunodonbo'lsao'zfuqarosigaham, o'zboshigahamjabrujafolarkeltiradi.

BurisolasidamavlonoMaxdumiA'zamhukmdorlarniogohlantiribularnixiradmandlikka, odillikkada'vatqilib, buyo'ldaularnidin, shariatkursatmalarigarioyaetishga, aksholdaXudog'azabigagiriftorbo'lishlarimumkinligidanogohlantiradi.

MaxdumiA'zamo'shazamonhukmdorlariUbaydulloxon, JonibekSulton, IsfandiyorSulton, IskandarSulton, Abdulazizxonlargahardoimshundaynasihatutanbehlarqilibturarekanki, bukabimisollarunio'zxalqigajonkuyarligi, insonparvarligivaumumanmazlumommaninghimoyachisiekanliginiko'rsatadi[1]

"Odobas-solikin", ***"Odobas-siddiqin"*** (Soliklarvasodiqkishilarodobi).

Burisolalardakeltirilishicha, nafsinitanigankishiparvardigornihamtanirekan. NafsikkxiIbo'ladi: insoniyvahayvoniy, deydiu. Hayvoniynafsfaqatyeb, ichib, ixrojqilish (chiqaribtashlash) vayotishbo'lsa, insoniynafsbularningaksibo'lib, ungaXudoyo'lidaqilinishilozimhisoblangantalabotlarkirarekan.

MaxdumiA'zamningta'limotibo'yicha, Xudoolamdanso'ngOdamniyaratib, uningdilinio'zigataxtgohdebixtiyoretganekanvao'ziningruhinishutaxtgao'tqazib, Odamnihayvonruhigamindiribdunyoga (yerga) yuborganekan. XudoOdamningdiligao'zruhinijoylabdunyogayuborayotganidaganjipinxonerdim, xohishpaydoqildimki, tanilsam, jamolimniko'rsatsam, deganekan.

ChuOdamrofiristodambaberuya,

---

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy.T.: O'zbekiston, 1996. B. 47-48.

Jamolixeshbarsahronihodam.

Mazmuni:

Odamniayladimdunyogaravon,

Jamolimubilansahrodahamon.

ShundayqilibXudoloydanyaratganmaxluqaOdamnominiberib, ungaikkixilruhatoqilib, dunyogayuborganemish.

Sayyodiazal, kidonaebardomnihod,

SaydegiriftuOdamashnomnihod.

Mazmuni:

Azalsayyodikim, tashlabdomini

SaydoldiyuOdamqo'ydinomini.

Yuqoridakeltirilganidek, hayvoniyruhyeyish, ichishvaxokazobo'lsa, insoniyruhbuilmuhikmat, qudratuirodatvaboshqalargaerishmokuchunintilmoqdir, demoqchibo'ladialloma. Ilohiyruhjoylashganqalbyokiyuraksiynadato'ntarilganholdaosilibturarvauningnigohiikkitomonga, birihaqtomonga, biridunyoga, ya'nimoludunyogaqaratilganbo'larkan. Dunyoningboyligi, nozune'matlarigaochko'zlikbilanqarab, ularniko'proqdarajadaqo'lgakiritishuchunintilgankishininghayvoniynafsi (ruhi) toborakuchayaborarvaungakishinayo'ldanozdiradiganshaytonyorbo'larekan. Chunkishaytono'zininghayvoniynafsiningzo'rligidanshaytonbulganekan. Shaytonikuchlibo'lgankishiHakniesdanchiqaradi, qalbiniHaqo'rnigashaytonegallaydi, shujihatdansoliklarvaumumankishilarogohbo'lishlarikerakki, azaldantozayupokkelganqalblarini, dillarinishaytono'zigamanzilqilmasin.

Nimasababdanukishilarushashaytonningdomiga, xiylasigailinibqolganlar? Sababiki, ularko'zochibdunyoniqandayko'rganbo'lsa, shundaytanigan, xolos. Qalblaridagiasljavohirdan, ganjdan (Xudoruhidan) habarlariyo'q. Chunkiularnibuganjdan, ya'nixudoruhidanxabardoretadiganMurshidlaribo'lmagan,

shuboisbuishlardapirlarning (ustodlarning) mavqeikattaekanliginita'kidqiladi. MaxdumiA'zamquyidagibaytnikeltiradi:

Pirboyadrohrotanhomarav.

Bepirumyi, badaryomarav.

Mazmuni:

Pirsizchiqmaasloyo'lga, sahroga,

Nobyanosanpirsizbormadaryoga.

Tavbakeltirishnihalibeldakuchuquvvatborligidaqilishkerak, umrioxirgayetib, o'limyaqinligidanqo'rqibkeltirgantavbainobatgaolinmasekan. AdluhushingjoyidaligidaXudogashundaye'tiqodqilki, senuniko'rayapsanvauseniko'rmoqda, yeyishda, yotishda, turishda, yurishdavahammaholatdatasavvurqilki, usenbilandbnasihatqiladi.

Burisolaxulosasishuki, insonXudotomonidanyaratilganbo'lib, uningqalbinio'zigataxtixtiyoretganekan, shuninguchunyurakdeganmo'jizaniextiyotqilibunitozayupoktutish, undaginayuadovat, yomonniyatlarnisaqlashgajoybermaslikkerak. Dilozorlikengog'irgunohlardanbirihisoblanadi, chunkikishiningko'nglibirovdanranjisa, undanxafabo'lsa, uko'ngilegasibilanbirgaundagiXudoningruhihamazobchekarkan, shuninguchunhamxalqda "DilozordanXudobezor" deyilgan. Xudovisolinio'zigayokio'ziniXudovisoligayaqinlashtirishuchunyurakoynasiniguno hlardantozalashkerakbuladi. Buta'limotdamavlonoodobuaxloqmasalasigakattaahamiyatbergan. Uodobuaxloqinsonlarchayashashningasosidebhisoblaydivakishilarnibir-birinihurmatuehtiromqilishga, beshbarmog'iniog'zigatiqib, moludunyovasvasasigatushgan, yashashdanmaqsadmolorttirishdebboshqakishilarninghaqigaqo'lcho'zib, haromxo'rliknikasbetganlarnixudobexabarlardebhisoblaydivaularniinsofga, imongachorlaydi.

Bundayta'limotjamiyatimizodobuaxloqodamiylikvaumumanma'naviyjihatdaninqir ozgauchraganbugungikundabizuchung'oyatdazarurta'limotdirdesakxatoqilmaymiz.[1]

"Nasixatas-solikin" (soliklarganasihat).

BurisoladahammavlonoMaxdumiA'zamsoliklarni, musulmonbandalarniodobuehtiromga, hushraftorlikka, qobillikkada'vatqiladi:

Noqobilaston, kibadavlatnamerasad,
Varnazamonadartalabimardiqobilast.

ya'ni, noqobilodamsohibidavlat, sohibitojbo'lolmaydivabundaybo'lishimumkinhamemas, chunkiuxalqdodigayetolmaydi, unoqobildir, noqobilkishimaqsadidunyogao'tyoqish, budemakki, xalqningboshigakulfatlarkeltirish, uniazobuuqubatdaqoldirishdir. MaxdumiA'zamodobsizkishilarnioxiratikuygankishilardebbilib, o'zsoliklariga, muxlislarigatariqatningengmuhimtalablaridanbiriodobekanliginiuqtiradi:

Dunyovuoxiratrododbabod,
Kofirbachuninro'zgiriftormabod.

Ya'ni:

Hoziruoxiratniberdiquyunga,
Uchramasinxattokofirbukunga.

Xullas, burisoladakishilarni, shujumladan, o'zmuxlislariniodobuaxloqqada'vatqilib, ularniyaxshilikyo'lidanomchiqarishlarini, o'zlaridanyaxshixotiraqoldirishuchunimkonqadarsavobishlarni: bamisoliariqqazdirish, ko'priklarqurish, masjidumadrasalarbinoqilishnitavsiyaetadi. Undantashqarikishilarniilmolish, hunaro'rganishgada'vatetib, hunarlikishilarnibaxtlikishilardebbiladi, chunkiularo'zhunarlaribilanxalqqafoydalaritegadivaularsavobegasigahisoblanib, Xudoningmarxamatigasazovorbo'larekanlar.

---

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy.T.: O'zbekiston, 1996. B. 47-50.

Burisolannngyanabirmuximjihatishundaki, undaqiziqtarixiyfakt, ya’niXojaAhrorningturkistonlikjabrdiydalarigayordamqo’linicho’zishivabuishdaBoburMirzoningpirimavlonoQoziyningfaolqatnashganito’g’risidama’lumotkeltirilgan. Boshqatarixiymanbalardabuhaqidama’lumotuchramaydi.

“Risolaisilsilaal-siddiqin” (sodiqkishilarzanjiri).

BurisoladaXudogasodiqbo’lgankishilarMuhammadpayg’ambardanboshlabuningxalifalari, avlodlari (imomlar) tomavlonoMuhammadQoziygachabo’lganma’naviynisbatniifodaetilgan. Xudoningkalomibo’lganQur’onnita’rifutavsiretib, unimusulmonlarommasigayetkazganpayg’ambarsha’nigatasannolarkeltirilganvauningdiliniengtoza, engpokutiniq, Xudoningjilosinio’zidaaksetdirgandildeb, bumisranikeltiradi:

Ondil, kiziosmonbartarast,
Ondilaabdolipayg’ambarast.

Mazmuni:

Samodanustunlikqiluvchiyurak,
Payg’ambaryuragikarimdurbeshak.[1]

“Risolaimir’otisafo”. (Tiniqoynarisolasi).

BoshqarisolalardagikabiburisoladahamXudoavvalolamuOdamniyaratishivaodamfarzandlariningqalbigao’zruhinijoylashtirishito’g’risidavabuqalbsohibiuningvisoligayetishuchunyurakoynasini (mir’otni) tozatutishi, unisoftutishito’g’risidaso’zyuritilgan.

DilmaqomiHaqashyobud,
GarXudoxohi. Xudoonchobud.

Mazmuni:

Dilshundaynarsaki, Xudogamakon,
Garuniqidirsang, borgilultomon.

---

[1]Ilyosxon G’oziy. Maxdumi A’zam-Imom al-Kosoniy.T.: O’zbekiston, 1996. B. 47-49.

Kishiyuragibirdan-birvositaekanki, uorqaliodamXudogayetarekan, unitanirekan. Shuninguchunhamburisoladako’ngiloynasinitozatutib, uningvisoligayetishinsonningasosiymaqsadibo’lmog’inita’kidlaydi.

Xullas, ushburisolasidahammavlonoMaxdumiA’zaminsonniilohiylashtiradi, kishilarnifaqatyaxshilikkada’vatetadi.

“Risolaime’rojal-oshiqin” (Oshiqlarnarvonirisolasi).

“UshbunusxaniSultonas-salotin, burdonal-muxlisin, darveshlare’tiqodmandiIsfandiyorSultongabaxshetildikim, Xurosontomonigamutavajjehbo’lubdurlar. Umidvorlikshulkim, HazratiXojagonruhoniyatlariningmadadibirlatoKa’baimuazzamgachaborgusibo’lsa laradlbirlaishtutsalarfathqo’lgakelgay. Shuboisdanandakxalifavaxilofat, odobvashariatdanyozildikim, angabinoanamalqilinsaxulafoiroshidintoifasidinbo’lurlar”.

MaxdumiA’zampayg’ambarso’zlariniSultongatushuntiribshundaydeydi: «Zuhuringnishariatodobibirlavabotiningnitariqatodobibirlabezagil». Ya’nishariatodobitoatuibodatqilmoqlikvauko’rsatganyo’llarbilanishtutmoqlikbo’lsa, botindanhamishaXudoningdildagi (botindagi) ruhibilanbo’lish, ungayaqinlashish, uniko’rishdir. ChunkiXudoo’zinio’zihamanashundayxudojo’ykishilarorqaliko’rarekan. Buto’g’risidaimomKosoniyushbumisranikeltiradi:

Bemobaxudashnazarnayomad,
Azmobajuzinhunarnayomad.

Mazmuni:

Bizdabo’lganhunarshuturur,
Uningo’zio’znibizbilankurur.

MaxdumiA’zamIsfandiyorSultonganasihatqilib, ungaMuhammadpayg’ambarhamdauningasxoblariAbubakrSiddiq, Umar, Usmon, Alilarxalifalikqilganliklarivaiste’dodlari, adlushafqatlaribilanmusulmonahlinisaodatlargayetkazganliklarito’g’risidamisollark

eltiradi. Mavlonobo’zaxona, sharobxona, qimorxonavashungao’xshashfisqufasodmanbalargao’tqo’yibyuborishni, uningo’rnigamasjidumadrasalarqurdirishnihukmdorlargataklifetadi, tokiulardamusulmonfarzandlario’qibilmolsinlar.

Xullas, buasardahamasxoblar, hukmdorlarpoklikka, adlushafqatga, xalquchunkeraklibo’lganinshootlarbarpoqilishga, ya’niobodonchilikniyo’lgaqo’yishga, ilmuma’rifatnirivojlantirishgaahamiyatberishgada’vatqilinadi.

“RisolaiBoburiya».

MazkurrisoladaMaxdumiA’zampodshohZahiriddinMuhammadBoburningash’orlarigakattabahoberib, uniqadrladi. AyniqsaBoburningungaixlossifatidayuborganbaytlarisharhinio’zasxoblarigatushuntirib, uning (Boburning) darvishlargaqilganixlosidanzavqlanadi. Aslidavoqeabundaybo’lganedi. BoburpodshohningustigaikkiyuzminglashkarbilanRanoSanhodeganhukmdoryurishqiladi. BuurushdaMaxdumiA’zamo’zkaromatiniishlatib, dushmanningtezxalokatgayetishidaBoburgayordamqiladi. Bundanbexadminnatdorbo’lganpodshohDahbedgao’zmulozimiAmirQo’ziniko’pin’omlarvabirnechaabyotlarbilanjo’natadiki, ularningbiriushbuma’nodaedi:

Darvesh, turoagarchinaazxeshonem,
Lekazdiluchonmo’taqaddieshonem.
Durastmago’yshohiazdarveshy,
Shohem, valebandamdarveshonem.

Mazmuni:

Darvesh, senganisbabo’lsakhamyiroq,
Qalblardae’tiqod, qaynarchunbuloq.
Demagilshohqayu, darveshlikqayda,
Shohbo’lsakhamdarveshlargabandamizbiroq.

BurisoladaMaxdumiA’zamBoburningtasavvufgabo’lgane’tiqodinibilib, asxoblarga: “Eysodiqdarveshlar, Hazratisaltanatshoirningabyotlaridanadomatvapushaymonliko’zaksinitopgusi, harbandakim, Ollohangatavfiqatoqilib, o’zgunohlaridanxabardoro’lsavatavbakeltirsaaniazizqilgay”, debpodshohningquyidagibaytinihamkeltirgan:

Darhavoinafsngumrohumrzoekardaem,
Peshiahlullohazatvorixudsharmandaem.
Yaknazarbarmuxlisonixastadilbinmo, kimo,
Xojogiromondaemu, Xojogirobandaem.

Mazmuni:

Nafshavosinidebonharkuydakim, yurgandamiz,
Dildadoimiztirob, diloldidasharmandamiz.
Birnazarbulxastadilmuxlislaringatashlakim,
Xojoginiqo’yganerdik, Xojogigabandamiz.

Bubaytningoxiridagi “Xojagiyniqo’yganerdik, Xojagiygabandamiz”, deyilganiniquyidagichatushunishmumkin: Temuriylarsaltanatitugatilib, uningo’rnigashayboniylarsiyosiysahnagachiqadivabusulolaningnamoyandalariUbaydulloxon, JonibekSulton, IsfandiyorSulton, IskandarSultonvaAbdulazizxonlarMaxdumiA’zamningmuridiedilar. TemuriylardavridaginaqshbandiyatariqatiningmurshidlaribamisoliXojaAhror, mavlonoQoziylarallaqachonlarvafotetganedilarvaMaxdumiA’zamaningmurshidsifatidasahnagakelishishayboyniylarsulolasiningdavrigato’g’rikelibqolganedi. Temurnaslidanbo’lganbirginaBoburalbattaMaxdumiA’zamning (BoburningpirimavlonoQoziyningshogirdi) shayboniylargaaralashib, ularbilanaloqadabo’lishigaminnatdorlikbilanqaramasedi. MaxdumiA’zamningBoburgaqilganmuruvvatiundabo’lgane’tirozgabarhamberdivayanaqaytadanBoburXojogigayuzo’girdi. Xojogi —

buhamMaxdumiA'zamningkuniyatibo'lib, ma'nosi "oliyzot", "asil, nasliyxoja" demakdir.

ZahiriddinMuhammadBoburo'zhayotiningoxirlaridaMaxdumiA'zamgaqilganattae'tiqodirisoladakeltirilganushbubaytdao'zaksinitopgan:

Biyovutarkihavaskunbaoshiqonpayvand,
Agarchirohmaxfistharchibodobod.
Muridbosh, kiziinchorasadxarchirasad,
Ziostoniirodatbarosmoniirod.

Mazmuni:

Tarkethavasniyuoshiqlarapayvando'l
Garyo'lmaxfiydurxosilo'lg'usitilak.
Etgaysenibo'lmurshidbergilangaqo'l,
Irodatostonidanosmongacha — shulmaslak.

Risoladata'kidlanishicha, o'zgunohinibilganungatanberibbo'ynigaolganvapushaymonunadomatchekkankishilarXudogaazizhisoblanarekanvabungamavlonoBoburnimisolqilibkeltiradi. UndantashqariburisoladaMaxdumiA'zamhamjihatlik, hamnafasliknikuylaydi. Odamizodmillatudinigaqaramasdanhammasiaka-uka, taqdiri, maslagibirdebo'zininginsonparvarlikmuloxazalariniilgarisuradi.[1]

"Risolaisharhiabyot".

UshburisoladashayboniylarsulolasidanbolmishpodshohUbaydullaxonningsufiyonabaytlarigaizohlarberilgan. Undakeltirilganshe'rlardanma'lumbo'ladiki, xontasavvufgahurmatbilanqaragan, hattoBobursingariuningta'sirdoirasigatushganekan. Shusababdanhambuyangisulolaningvakilio'ziniMaxdumiA'zamgamuridhisoblardi. Risoladaolamuodam, uning (Xudoning) ruhi, ruhjoylshganqalb, qalbni, qandaytozatutish, ungajiloberishvahokazolarto'g'risidapandunasihatlarkeltirilgan. RisolaninganchaginaqismidaUbaydulloxonabyotlaridanmisollarkeltirilib,

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy.T.: O'zbekiston, 1996. B. 47-48.

ulargayuqoribahoberilgan. PodshohningquyidagibaytlarinihazratXudoyo’lidao’zinitozalashgamaylqilgankishilargabirdasturulamalsifatidahavolaqiladi:

Harkase, kinafsixeshqodirnabud,

Darmazhabiahliishqtohirnabud.

Murdabehazzindae, kiziyodiXudo,

Yaklahzashavadg’ofilvahozirnabud.

Mazmuni:

Harkimsanafsigabo’lmasaqodir,

Oshiqlarahligayaqinemasdir.

Jonsiztanyaxshiroqtiriktandanki,

GarXudoyodindabo’lmasahozir.

Xudoningyodidabo’lishbumo’minlikningasosiybelgisidirvaundang’ofilbo’lmoqkufrgatengdeb, UbaydulloxonningbuboradaaytgansatrlariniMaxdumiA’zammaqullaydi:

Haronkaseg’ofilazHaqyakzamonast,

Darandomikofirast, ammonihonast.

Agarong’ofilipayvastagardad,

Dariislombarvaybastagardad.

Mazmuni:

ErsaharkimHaqdanbirlahzag’ofil,

Zohirdamo’mindek, botinkofirbil.

Agarbug’ofilliketsako’pdavom,

Angaislomeshiklariberkdur, vassalom.

Xudobexabarkishininghush-xayolimoludunyoorttirish, o’zininghayvoniynafsiniqondirishbilanbanddirvabundaylaro’zvaqtidatavbakeltirib, poklikyo’ligao’tsalarXudoularnio’zsaodatidanvamarxamatidanmahrumetmasliginiMaxdumiA’zamta’kidlaydihamdasuhaqdanadomatvapushaymonlikbildirganUbaydulloxonningbaytinikeltiradi:

Eynafsdamemuteizamonnashudi,

V-azkardaixudhechpushaymonnashudi.

Alqissa, bohukmihamamazhabho,

Kofirshudihechmusulmonnashudi.

Mazmuni:

Eynafs, sentobeizamonbo'lmading.

Qilmishingdanhechpushaymonbo'lmading.

Alqissa, mazhablarhukmibirlansen,

Kofirbo'ldingu, hechmusulmonbo'lmading.

Ubaydulloxonqalbidaafsusnadomatjo'shurishinivasufiyahligauningkattaixlos ue'tiqoddaekanligita'kidlanibushbubaytnimisolqilibko'rsatiladi:

EyUbaydiy, sarmatobazxizmatipironiroh,

Harkieshonrokunadxizmatzieshonmebinad.

Mazmuni:

EyUbaydiy, tariqatpirlarigaaylasangxizmat,

Alardanhamsengayetarbirkunmarxamat.

MaxdumiA'zamUbaydulloxonningdunyomolumulkidanqo'lyuvibdarveshlik, miskinlikyo'liniixtiyoretishyaxshidirdeganiniqo'llabquvvatlaydi:

Eydilbasaririsaltanatnanishini,

Garbinishinihazorg'ambeniniy.

Bextarzibuzurgiyukalonivashahi,

Darveshi, nomurodivamiskini.

Mazmuni:

Ey, ko'ngilshohtaxtiniqilmaixtiyor,

Garo'ltursangangamingg'amsengayor.

Xo'ptururulug'lik, xukmdorushohdin

Darveshlik, miskinlik, yobo'lmoqnochor.

Shundayqilib, MaxdumiA'zam "SharhiabyotiUbaydulloxon" risolasidasoliklarnivashutariqagaixlosqo'yganhukmdorlarniodamiylikka, poklikka,

qaviyimonlikkavahaqniko'zlashga, moludunyodebxudobexabarbo'lmaslikka, hammavaqtuningfikruzikridabo'lishlikkada'vatqiladi.

"Risolaizikrguftan" ("zikraytishrisolasi").

BurisoladaMaxdumiA'zamzikraytishxudoniyodlashdeydi. Uniyodlashyo'llaridanbiri "loilohaillalloh" ya'niollohdano'zgatangriyo'qdeyishekan. Buborada "HazratiUbaydulloxonalayhial-rahmavaal-rizvonaytdilar" debbirruboiykeltiradiki, uo'zbektilidaijodetilganedi:

Eysolik, tangrinio'zingahamrohde,
Hozirko'rub, nozirani, ogohde.
Hibsinafasaylabanjumanuxilvatda,
Ixlosayla, "loilohaillalloh" de.

Ya'nihammavaqtXudonio'zingbilanbirga, hozirunozir, harnarsadanboxabarvaogohdebbilgilxilvatdamiyokijamoato'rtasidaminafasingniichinggayutib (qamab), ixlosqilibXudonitilgaol, demoqchi.

Xudoniyodlashdayokizikraytishdasoliklargoho'zidanketib, g'oyibbo'lib, goho'zlarigaqaytibkelishlarikerak. O'zdanketishni "Lobil" ya'nio'zigahozir— HaqqahozirdeydiXojaiKosoniyvatotanangdajoningborekanzikraytishingkerak, debo'zsoliklariganasihatqilib, bubaytniaytadi:

Zikrgo', zikrtoturojonast,
Pokiidilzizikriyazdonast.

Mazmuni:

Zikraylagiltokitanangdadirjon,
Xudozikridilpokdigidinnishon.

Zikraytishda "lo" debboshiniyuqorigako'tarish, "iloha" degandatananiungqo'ltomongamayletish, "illalloh" deganhamonnafasniichgaolib, tananichaptomongaborkuchbilantashlashvashutarzdayigirmabirmarotaba "loilohaillalloh" deyishkerakbo'ladi. Buharakat "harakatisalosa" deyiladi. MaxdumiA'zamzikraytishningmaxfiyliginimaqullaydi. Uningfikricha,

zikraytishhammafikrlarningxulosasidir. Zikraytibkishio'zdiligayaqinlashar (chaptomongaborkuchbilantashlanish, ya'nio'zinidiltomongaotish) vaundanogohbo'lar, undabexudliklar, mastliklar, kashfiyotlar, ko'zigako'rinishlar, g'aybdaneshitishlarhosilbo'larekan. Zikrtariqatningasosiytalablaridanbiribo'lib, usolikniXudoningvisoliniko'rishyo'ligaolibborarekan, ammouchunkishitariqatningboshqatalablarinihambekamijroetib, kamolotgayetganbo'lmog'ihamlozim.

Oinaikamolimarddonbayaqin,

DarxarchynazarkunadXudorobinad.

Mazmuni:

Kamolotgayetganmardoinasi,

Qaygaboqsako'rarXudojilvasin.

Kamolotgaegabo'lgansoliklarso'fiylardir, ularo'zlariniharg'ubordan, ya'nigunohlardanpok, sofqilganlar, deydiMaxdumiA'zam.

Xullas, zikraytishsoliklaruchuntariqatningasosiytalablaridanbirihisoblanarekan.[1]

"Risolaiganjnoma" (ganjnomarisolasi).

MazkurrisoladaMaxdumiA'zam "ganj" debolamuOdamniyaratganXudoninazardatutgan. Uaytadi:

Ganjebudbenihoyapo'shidavanihon.

Onkonihusnbudvanabudazjahonnishon.

Mazmuni:

Nihoyatsizganjerdi, tamomannihon,

Yo'qerdio'zgahechjahondinnishon.

Uningaytishicha, Xudoningo'zidanboshqahechnarsabo'lmaganvaundamutlaqnarangvako'rinishbo'lgan. XudoOlamni,

---

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy.T.: O'zbekiston, 1996. B. 47-50.

farishtayumaloikalarnivabehishtniyaratgandankeyinOdamniyaratib, uningyuragigao'zruhinijoylash-tiradivashuninguchunhamodamizodyuragi "ganjina", ya'niXudoruhiyoki "ganj" turadiganxazinadebatalganekan.

OdamningyuraginiixtiyoretganXudoxohladiki, unimaloikalarbiilmasinvashuninguchunhamulardansirsaqlab, unga (Odamga) sajdaqilishniamrqildi, tokisajdagaovorabo'libOdamningyuragigaquyayotgangaanjdan, ya'nio'zining (Xudoning) ruhidanvoqifbo'lmasinlar. Lekin, hammafarishtalarningmuallimibo'lmishshaytono'taketgandonovaayyoredi, ubusirdanxabartopgachrashkikelibOdamgasajdaqilmadi, debMaxdumiA'zamushbumisralarnio'qiydi:

Sarnihodandonhamabarro'yhok,
Lojaramyaktanbididonsirnok.
Chunnabudiblisrosirdarzamin,
Sirbididz-on, kibudandarkamin.

Mazmuni:

Tufroqqaayladibarchasisujud.
Faqatbirtanginasaqladisukut.
Ibliserdiu, xabardorharsirdan,
Voqifo'ldibusirdanhamubirdan.

Xudoshaytonningbusirdanvoqifbo'lganinibilibunga: "Yomal'un, senko'rding, bildingulsirnikim, ko'rishingvabilishingmumkinermaserdivasenbuikkijazodinbiriniixtiyoret. Yoo'limnitanlayoabadiymal'unbo'lishni" deydi. ShundaShaytonmal'unlikni, ya'niabadiyla'natlargagiriftorbo'lishnitanlabdivaOdamtufayliMal'unnominiolganidanqahrlanib, uningfarzandlarigaabadul-abaddushmanbo'libqolibdi, debMaxdumiA'zambusuranikeltiradi: "YobaniOdamaanlota'buduush-shaytonainnaxulakumaduvvunmubin". Mazmuni:

Ey, Odambolalari, shaytongaibodatqilmang, haqiqatdanhamuochiq-oydindushmandir.

Shuninguchunhamshaytonhiylasigauchmasdanundanuzoqlashish, deydimavlono, uko’zko’zqiladiganboyliklarumoludunyogahirsqo’ymaslikdemakdir. Xudogaoshiqbo’lgankishishaytonaytgannarsalargaishibo’lmaydi, uningishi, mashg’ulotitoatuibodatdir, shuninguchunhamshaytonbundaykishilardanyiroqlashadi. Shaytonniquvgankishibupokkishilartoifasigakiradiki, ular (Xudoga) oshiqdirlar.

OlamdaharnarsaXudoninglibosidekhisoblanadi, chunkiXudoulibosda (ya’niharnarsada) jilvaqiladi, lekinhammasidanhampokroqvatozaroq, chiroyliroqlibosni, Xudounimaquldebtanidi — buinsonqalbidir. Buqalbnipoktutishharbirinsonfarzandiningvazifasidir, alalxususrasulummatlarigabudeydialloma. Dilnipokqilishyo’llaridanbiributoatibodatdir. Buishdavaqtnig’animatbilishkerak, umrnibehudao’tkazmaslikkerakliginita’kidlab, ushbumisranio’qiydi

Damroniyozdorug’animatshumorumr,

Onho, raftaandxarobihamindamand.

Mazmuni:

Hardamingqadrayla, umringg’animatbil,

Ketganlarshudamningmuhtojidirlar.

Modomiki, budunyogakelding, umringnibehudao’tkazmayuningvisoligayetishgaharakatqil, beqarorbo’l, agaruningvisoligayetishgaharakatqilmasangdaryodan, suvdanchiqaribtashlanganvayanaqaytibo’zdaryosigatushishuchunjonvahmidatipirc hilayotganbaliqchalikhamemassan, ya’nio’zxojangga (Xudoga) vafoqilmaganhisoblanasan, debbubaytnio’qiydi:

Mohiazdaryochudarsazhrofitod,

Metapadtokidardaryofitod.

Mazmuni:

Daryodanajralganbaliqqaqarang,

Qilarsuvniizlabqirg'oqbilanjang

Dilingizdaganjborekanuniqadrlang, uningyodidabo'ling, debMaxdumiA'zambumisraniaytadi:

Dilchumohivazikrchunobast,

ZindadilhobozikriVahhobast.

Mazmuni:

Yurakbaliqbo'lsazikrisuverur,

Xudozikribilandarveshkunko'rur.

Xullas, MaxdumiA'zamburisolasidainsondiliniXudoningxazinasi, ganjinasideb, uni, ya'niinsonniXudobilanbirjoygaqo'yadi, uniilohiylashtirmoqchibo'ladiki, buhambo'lsaShayxninginsonparvarlikg'oyalariniifodaetadi.[1]

"Risolaichahorkalima" (to'rtkalimarisolasi).

MaxdumiA'zamaytishicha, Xojagontariqatiningbinosiniasosanto'rtkalimabunyodqiladi. Bularquyidagilar: hushdardam (hushdamda), nazardarqadam (nazarqadamda, ya'niqadamdan) yerdan (nazaruzmaslik) safardarvatan (safarvatanda) vaxilvatdaranjuman (zohirdaxalqbilan, botindaHaqbilanbo'lish). BuboradaUbaydulloxonningo'zbektilidayaratganquyidagibaytinikeltiradi:

Harlahzavatanichrasafarqilgumdur,

Yurmakdaqadamuzranazarqilgumdur.

Xilvattutmoqhamanjumanichramudom,

Xilvatdaki, qurbatgaguzarqilgumdur.

MavlonoMaxdumA'zamchahorkalimaniquyidagichaizohlaydi: — Hushdardam —

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy.T.: O'zbekiston, 1996. B. 47-50.

bundanafasolishvachiqarishdahamdauningo'rtasidahoziruogoxbo'lishkerakki, dildaboshqafikruhayollargayo'lqo'yilmasin.

— Nazardarqadam — bundasolikhammavaqto'znazarini, qarashiniyurishdaoyog'iostigatashlashikerakekanki, boshqanarsagaqarabhayoliketmasin, debushbumisranikeltiradi:

Nazarbarpushtipoz-onmadorameymoh,

Kig'ayrironaboshaddardilamroh.

Mazmuni:

Oyog'imortigaboqishdaneyoy,

Sababo'zgadilimdinolmasinjoy.

— Safardarvatan — bundaHaqvisoligayetishmaqsadidasoliko'zdiliganazarqilshikerakvaagarundag'ubor paydobo'lganbo'lsa, darholundano'tishivaHaqtomonharakatqilishikerak, shunisafarqilishdebtushuniladi.

— Xilvatdaranjuman — ya'nizohirdaXalqbilan, botindaHaqbilanbo'lish.

Risoladaboshqarisolalargao'xshabtariqatningmaslagi, soliklarningo'zoldlarigaqo'yilganvazifalarniijroetishyo'llarivaoqibatularchekkanazobumashaqqatHaqvisoligaolibborishitarg'ibetilgan.

"Risolaiasrorinikoh" (nikohsirlaririsolasi).

XudoOdamAtonibinoqilgachungahamrohetibMomoHavonihamyaratadi. Bundanmaqsadkelajakdainsonfarzandlariniko'paytirishvaularningqo'libilandunyoimoratlarinibarpoetishedi, deydiMavlono. Pala-partish, nikohsizaloqalarhayvoniyaloqalarbo'lib, kishilarninopoketib, ularningyurakoynasinixiralashtirib, Xudonio'zidanuzoqlashtiradi. Xotin, oilatutishbobidabundapayg'ambarlaribratlimisollarkeltiriladi. Paygambarningxotinlariundankunlarningbiridasurabdilar: "Yorasul, qaysibirimizniyaxshikorishingiznibilmayqoldik?". Payg'ambarbujavobnikeyinaytamandebdi-da, shundanso'ngharbirxotinigakechasiyashirinholatdabittadaduzukberib:

“Busirnixechkimgaizhorqilma” debbuyuribdi. Paytikelibxotinlaryanaso’rabdilar: “Endiaytingchi, qaysibirimiznisevasiz?” “Menulkishinisevaman,— debdishundapayg’ambar,— qaysikim, unganarsaberib, hechkimgaizhorqilmaslikniso’raganman”. Shundaxotinlarningharbirio’zichabuo’ringao’ziniqo’yib, botindanxursandbo’lib, xotirjamlikdao’zishlaribilanmashg’ulbo’lganekanlar.

Bunda, xotinkishiningko’ngliniog’ritmaslik, unidoime’zozlash, hammasinibirko’zdako’rishnazardatutilgan.

“Risolaigulinavro’z”.

MaxdumiA’zamburisolasidahamsoliklargaXudoningvisoligayetishyo’l-yo’riqlariniko’rsatib, ularnio’zdillarinixasvatikanlardan, qurigano’tlardantozalab, qalbzamininiyumshatishni, ungayangitdanyoqimli, hushbo’yNavruzgullarikabigullarurug’iniekishniuqtiradi. Bundaxoruxasdeyilgandaqilingangunohlarnazardatutilganbo’lib, ularyurakzamininiegallabyotarekan. Yangigullarurug’i, Navro’zko’katlari — bulartavbalardir. Navro’zgullariniyurakzaminigao’tkazishuchunavvaloxoruxaslargao’tqo’yibyuborishlozimbularekan.

BundahamMaxdumiA’zamsoliklarni, odamlarniyaxshilikka, poklikka, xudobexabarbo’lmaslikkada’vatqiladi.

“RisolaisilsilaiXojagon” (Xojalarzanjiririsolasi).

RisoladaXojagontariqatininghammanamoyondalariningnomlaribirma-birkeltirilgan. Bundaularningma’naviynisbatiMuhammadpayg’ambardanboshlab, undanAbubakrSiddiqqa, undanSalmonForsiyga, undanQosimbinniMuhammadga, undanimomJa’farSodiqqa, undanBayazidBistomiyga, undanAbulHasanGurgoniyga, undanAbuAliFormudiyga, undanAbuYusufHamadoniyga, undanXojaAbdulxoliqG’ijduvoniyga, undanXojaOrifRiogariyga, undanXojaMuhammadAnjirFag’voniyga, undanXojaAliRomitaniyga, undanXojaMuhammadBoboSamosiyga,

undanAmirSayyidKulolga, undanXojaBahouddinNaqshbandga, undanYaqubCharxiyga, undanXojaUbaydullohAhrorga, undanmavlonoQoziyga, undanMaxdumiA’zamgao’tganito’g’risidama’lumotkeltirilgan. Buesaahamiyatdanxolibo’lmagantarixiyxujjathisoblanadi.

“RisolaibasafarraftaniSultonas-Salotin”, “Fathnoma”

“Sultonningsafargachiqishi” va “Fathnoma”dapodshohlarIsfandiyorxonvaUbaydulloxonlarxalqqanisbatanadolatlib o’lishga, uningdodigayetish, Haqyo’lida, shariatyo’lida, poklikdao’zxalqigaibratoynasibo’lishgachaqirilgan. Buasarda, agarpodshohlarshariatyo’lidato’g’riishtutsalar, adolatilanomqozonsalar, ularoldidagihammamushkulotlarosonyechiladi, xalqham, demakkifathuzafarhamulartomonidabo’ladi, deyauqtiriladi. Asardayanasoliklargamurojatqilinib, ulargaxudovasligayetishyo’llarihaqidaxabarberiladi.

“Risolainafahotas-solikin” (soliklargayoqimlishabada).

Ushburisoladasoliklarningo’zpirlaridanoladiganibratupand-nasihatlarigo’yopirlarningdilidanvatilidanchiqibmayinesayotganshabadaga-nafahotgao’xshatiladi. BundaynafahotIlohtomonidanhamesadi, agardasolikqalboynasihijobyokiparda (gunoh) bilanberkilibqolmaganbo’lsabunidarholhisqilaoladi. Ammo, afsuski, ko’plarningko’ngiloynasinizangolganvauzangXudojamoliniko’rsatishgayo’lqo’ymaydi, uodamilohnafahotidanmahrumdir, deydiMaxdumiA’zam.

Xullas, risoladakishilarpoklikka, imongada’vatetiladi.

“Risolaibayoniahvoliulamovaumaro” (olimlarvaamirlarahvoliningbayoni)

Bundahukmdorlaradolatvashafqatnio’zfuqarolaridandarig’tutmasliklaribuyuriladi. Risoladakeltirilishicha, modomiki, XudobirhovuchtuproqdanOdamniyaratib, undanbo’lganfarzandlarningqobiliyatlisigapodshohlikvaolimlikniloyiqko’rdivaularnio’zqavmigarahbarlikqilish, ilmukasbo’rgatishuchunyuborganekan, buishdaulartaqsir, ya’nigunohqilmasliklarikerak.

Ulamolarfuqarofarzandlarigailmo'rgatishnio'zlariningmuqaddasburchlaridebbilishlari, podshohlaresa, o'znavbatida, davlatniboshqarishdaulamolargasuyanishlari, ularningmaslahatlaribilanishtutishlarishartdeyauqtiriladi.

BurisolahamShayxningboshqaasarlarikabiinsonparvarlikruhibilansug'orilgandir.[1]

"Risolaishaybiya" (qarilikrisolasi).

Odamzoddunyogakelarkan, o'zumridavomidauchdavrnibosibo'tarekan. Birinchisi, go'daklikdavri. Buinsonningpokvatoza, mislibahoryomg'iritomchisidekshaffof, misligunohlardanxolibirdavrihisoblanadi. Aynichoqdago'daklikxechnarsadanbexabarlik, g'ofillikpaytihamdir. Ikkinchidavr-buyoshlikdir. Yoshlikinsonningaynikuchgato'lgan, ilmuhunarolish, saodatusharaflarga, Xudoinoyatlarigasazovorbo'lishdavridir. Anashudavrdayoqyurakzamininiuqotibulgurmasdanoqhaydabyumshatib, kerakliurug'sepish, uniyig'ibolishuchuntaraddudqilishlozimbo'ladi. Budavryanabeqiyosorzulardavrihamdir. Lekinbundako'pinchag'ofillikkayo'lqo'yilib, vaqtniqo'ldanboyberibqo'yishhollariyuzberadi. Shuninguchunharbirmaqsadni (albattasaodatlargayetkazuvchimaqsadni) shudavrdakishio'zoldigaqo'yishikerakki, hademaydavosizqarilikdavri- dardiyetibkeladi. Qariliknuhayotningyakunlanishayyomidir, bundabeldankuch- quvvat, ko'zdannurketadi, dildatalabvaharakatso'nabiradi. Yoshlikayyomidagiko'rkuhusntarketadi. Budavrdao'zinggao'zing: "Bunimao'zi, yashashshumi, yobutushimmi?" debsavolberasan, afsuslanasan, lekinxechilojingyo'q. Xo'shnimaqilishkerak? Faqatginahayotoxirbo'lishinikutibyotaverishkerakmi?!

Yo'q, modomiki, buo'tarumrekan, deyiladi *"Risolaishaybiya"*da, o'zingniyaxshiishlarbilanovuntir, yaxshiishlarbilannomchiqargin. Yaxshi, solihfarzandlarqoldirki, ularseningumringnidavomettirsinlar,

---

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy.T.: O'zbekiston, 1996. B. 47-55.

ammohammaa’mollardanyaxshirog’i, afzalrog’io’zinitozalashpoketish, Xudoningzikridabo’lishvauningvisoliniqidirishdir. VaXudohamshundaybandalarinio’zigado’sttutadi.

“Risolaifanoiya” (yo’qlikrisolasi).

MaxdumiA’zamburisoladakishilarga, soliklargashundaynasixatqiladi: “Bilgilki, eyaziz, jamiyodamizodfano (yo’qlik) sharbatidinichadilarvaulishyukinitortadurlar, budunyofanolikuyidur. Ey, ko’ziuyqudabo’lganlar, uyg’oninglar, o’limostonadaturibdur. Ey, odamlar, hushyorbo’lingizvaxarnafasnig’animatbilingiz, modomiki, vujudsaxrosigaqadamqo’yibsizmi, bufanodarvozasigakirishdir. Shuninguchunvaqtnig’animatbilibyaxshiishlarnipeshaqiling, yeyish, ichish, uxlashnikamroqqiling. Uyqubamisolimargdur, ug’ofillikdir. Uyg’oqlikbuyurakkavafoqilishdurvayurakkavafoqilishXudogavafoqilishdur...”

Xudovandinsonninixoyatxatarliyo’llarnibosibo’tishuchunyuborgan. Uningxatarliligishundaki, insontug’ilishidantortibso’ngginafasigachaqanchadan-qanchaazobuuqubatlar, tashvishlar, xoruzorliklar, kamsitilishlar, tashnayubemorliklar, bechoraligubag’riqonliklargaduchorbo’ladi. Lekinbuningsababkoriodamizodningo’zidir, deydialloma. Balkidunyoniobodqilish, uningvujudivaa’molidao’zjamoliniko’rishuchunyuborgan. Insongaanbiyolari (payg’ambarlari) orqaliyashashyo’lini, qonun-qoidasinibelgilabberganvaMaxdumiA’zamningta’kidlashicha, agarkishilaro’shaaqoidlarbilanishtutsalarxechvaqtxoruzorlikkaduchorbo’lmasliklari kerak. Biroqkishilarko’pinchaxudobexabarlikkayo’lqo’yadilar, uningistaginibajarishnixoxlamaydilar, shusababdanxammavaqtnohushliklargagiriftorbo’libyuradilar, deyaafsuslanadialloma. Shuniesdanchiqarmaslikkerakki, kishiningxarnafasolishibuumrxonasidanbirg’ishtningko’chibtushishikabidir. Insonshundaybechoraki, ubamisoliqo’lningkaftidaturgantuproqdir, salpuflasanguchibketadi.

Bechorakasastodamizod,

Xokast, kipufkunibaradbod.

Ya'ni:

Naqadarchorasizekanbuinson,

Tufroqkabi, pufde, uchadishuon.

XullasMaxdumiA'zambuasaridahamkishilarnivaqtnig'animatbilib, unito'g'riistifodaetishga, poklikka, haqiqiymaqsadyo'lidakurashishgada'vatetadi.[1]

II-BOB. MAXDUMIA'ZAMKOSONIYIJODIDAAHLOQIYVAMA'NAVIYQARASHLAR

2.1 TARIXIYMANBALARDAMAXDUMIA'ZAMKOSONIY

MaxdumiA'zamningtarjimaiholivafaoliyatiyaqinshogirdlaritomonidanbirnechaasarlaridayoritilgan. Ulardan: MuhammadShahrisafoyial-Kotibning "Anisat-tolibin" ("Haqiqatizlovchilarningyaqindo'sti"), Do'stMuhammadFolizkorning "Tanbiyatuz-zallinval-muzillin" ("Yo'ldanadashganvaadashtiruvchilargatanbehlar"), Do'stMuhammadibnNavro'zAhmadal-Keshial-Kosoniyning "Silsilatus-sodiqinvaanisul-oshiqin"("Sadoqatlilarsilsilasivaoshiqlardo'sti") kabiasarlardaengto'liqvaishonchlima'lumotlarniuchratishimizmumkin. Aynishumanbalarasosida 1617-yildaAbuBaqoibnBahovuddinibnMaxdumiA'zamtomonidantuzilgan "Jome'ulmaqomat" asariMaxdumiA'zamningto'ldirilgantarjimaiholidir.[1]

MaxdumiA'zamyozganrisolalargamaxsusbitilgansharhlarkambo'lsada, ammobuasarlarningtariqatningso'nggiXVI-XXasrboshlaridabitilgannazariyadabiyotlargakattata'siribo'lgan.

---

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy.T.: O'zbekiston, 1996. B. 47-95.

[1]Nuriddinov A. Maxdumi A'zam Kosoniy.Fan, 2008. B. 27.

NaqshbandiyatariqatiningtaniqlinazariyotchisiBadriddinKashmiriy (vafotitaxminiy 1620-yil) o'zining "Rauzatar-Rizvon" va "Rauzatul-Jamol" asarlaridaMaxdumiA'zamrisolalaridanfoydalangan. UningasrdoshiNaqshbandiyavaYassaviyatariqatlariningbuyuknamoyandasi, nazariyotchisivatarg'ibotchisiSultonAhmadHaziniyal-HisoriyasarlaridahamMaxdumiA'zambayonetganfikrlargakengsharhlarbitilgan. Ma'lumki, Haziniy 1567-68 yillardahajgasafarqilib, so'ngumriningoxirigachaUsmoniylarsaltanatigaqarashliulkanshaxarvaviloyatlarda (Suriya, Qohira, Istanbul) yashab, o'shayerlardaMaxdumiA'zamg'oyalarinitarg'ibetdi.[2]

"DahbedlikMaxdumiA'zamdebmashhurbo'lganMavlonoXojagiyningaslyurti Farg'onaviloyatigavaAndijongaqarashliKosonkentidadir. Uo'shayerdanko'chibDahbedqishlog'igakelibo'rnashdi. Bukishiqutb-ul-abrorXojaUbaydulloAhrorningmuridibo'lganHazratMavlonoMuhammadQozining muridiedi. HazratMuhammadA'zamjanoblariningmaqomot, holatvakaromatlarishundaykim, bunidinningqalamiunitaqrirvatahrirqilishgaojizlikqiladi. Ukishiningmaqomotlarihaqidamashxurkitobbo'lib, undahamuzotningholatlariqisqayozilgan." (BukitobXojaAbulbaqoibnXojaBahovaddintarafidan 1026-1617 yiliyozilgan "Jome'-ul-maqomotasaridir").[1]

Ba'zibirmanbalardaMaxdumiA'zamhijriy 954 (millodiy 1544) yilvafotqilgandebzikrqilinadi, lekinaslidauningvafotihaqidagianiqma'lumotmashhur "Samariya"daberilgan. " (millodiy 1542) yilda 21 muharramoyi (1 may) dushanbakunitushchog'ida "Irjairoziya-tanmarziya" xitobinieshitib, "Innolillohivainnoilayhiraji-un" bilanjavobberdi (ya'nivafotetdi).

---

[2]Ma'naviyatyulduzlari. Ziyouz.com. T.: 1999. B-261
[1]Jome'-ul-maqomot "Meros", Toshkent, Kamalak, 1991,B. 56.

"…. HazratiMavlonoXojagiyKosoniy.. o'zzamonasidag'oyatbuyukvaengyuqorio'rinlikishiedi; yuqoridarajaliHazratdanturlikaromatlarvaxorijiy (ya'niodatdantashqari, favqulodda) odatlarzohirbo'lardi, tokiMovarounnaxrningjamishaxarlaridabozoraxlivaboshqasinflar (o'zlarining) ulug'hamdasharafliirodatlikboshlariniulkishiningijobatxalqasigatutdilar. UlHazratningsuxbatlarisharafibilanmujoxada (valiylik, avliyolik) vaqtidadilvako'zlarinido'stlariningmushoxadasidang'ofilqo'ymadilar.

Shunarsama'lumvamashxurki, tovaliyliknurlariulHazratningravshanpeshonalarimashriqdantoblanib, sodiqtoliblardanvamuvofiqoshiklardanoltmishkishiukishiningtarbiyaetagidaparvarishtopib, yo'qliksahrosinirostlikqadamibilanbirdanigakezib, xaqiqiyvisolKa'basigaqarabyurdilar. ShutufayliulHazratniqayerdatanisalar "Pirishasti" debatardilar».[2]

MuhammadDoroShukuhning«Safinat-ul-avliyo» ("Valiylarkemasi") kitobidamutasavvifningo'ziaytganquyidagiso'zlarikeltirilgan: «YOshligimdapadaribuzrukvorimmenidehqonchilikishlarigajalbqilaredilar. LekinmendailmolishgaishtiyoqustunedivaQur'onikarimniqiroatvatilovatqilishgamoyillikkuchliedi. BirkunitushimgabirkishimengaQur'onnituhfaqildi. Uyg'onibyonimdao'shaQur'onturganiniko'rdimvabukitobAllohninginoyatibilanmengaetkazilganima'lumbo'ldi. So'ngraQur'onnitilovatu-qiroatqilishgamashg'ulbo'ldim».Yosh SayyidAhmadKosoniydastlabkibilimlarinikosonlikustoziMirSayyidAlidanoladi. Sarfvanahv (morfologiyavasintaksis. - Z.E.) ilmlariniquntbilano'rganganidankeyino'zimustaqilravishdaizlanadi.

HazratMaxdumiA'zamningbevositapayg'ambarimizavlodlaridankelibchiqishlarito'g'risidagima'lumotlarbuzotiboborakotningnabiralaribo'lmishXojaAbulbaqoibnXojaBahoviddinqalamigamansub "Jome-ul-maqomot" asarida,

[2]Hazrat Tanish ibn Mir Buxoriy. Abdullanoma ("Sharofnomai shoxi") asari, 1-jild, B-138

mavlonoFaxruddinAlias-Safiyning “Rashaxotayn-ul-hayot” , MavlonoMuhammadQozining “Silsilat-ul-orifin”, NosiriddinHusaynBuxoriyning “Tuxfat-ul-zo’irin”, HofizIbrohimning “ManoqibiMaxdumiA’zam” vaboshqako’plabqo’lyozmaasarlardamavjud.[1]

A’loxonAfsahzodnnigaytishicha, naqshbandiyasilsilasitasavvufningoromshoxchasibo’lib, rasmiyislomgamuvofiqlashtiribpayg’ambarsunnatiniijroetishnixamdauningas’hoblariraftorlarinitarg’ibqilardi. Faqirlikniyoqlar, ammodunyoishlaridan, molumulkdan, mansablardanvozkechishnitashviqqilmasdi. Shuninguchunhamnaqshbandiyanamoyandalariruhoniylartomonidandeyarlita’qibetilmagan. NaqshbandiyashayxlariniAmirTemurvaShohruhMirzolarmuhtaramtutishgan. AbusaidvaHusaynBoyqarozamonidabushayxlarxattodavlatishlarigayaqinlashib, boyshayxlargaaylanganlar (albattaolimbuo’rindaXojaAhrorninazardatutadi), lekinularningorasidamolumulkkae’tiborsizbo’lganlarihamkamemasedi. Bungamisol: MaxdumiA’zamgaIsfandiyorxonyuzmingxonlikjavohiryuborganekan. MaxdumiA’zamuniolmasdan «Bupodshohlargamunosib, darveshlargalozimermas» debqaytaribyuborganekan.

Ulug’zotningota-onalariMuhammadalayhissalomavlodlaridanbo’lib, buto’g’ridako’plabtarixiymanbalar, qabrtoshlarivatarixiyobidalarningpeshtoqlaridakoshiniyqilibyozilgan. Shunihamalohidata’kidlashjoizdirki, nasabnomavashajaramasalasigato’xtaladiganbo’lsak, O’rtaOsiyodashajaralariengko’pqaydetilganvayozilgantabaqaSayyidAhmadKosoniylaravlodidir. Jumladan, «Ravoiyhulquds», «Silsilat-us – siddiqiynvaanisul - oshiqiyn», «Jome’-ul-maqomot», «Tazkiraiazizon» vaboshqamanbalardamutasavvifning 22 pushtdanso’ngpayg’ambarimizgaavlodbo’lishizikrqilinadi.

---

[1]Nuriddinov A. Maxdumi A’zam Kosoniy.Fan, 2008. B. 8.

SayyidAxmadKosoniyningtarjimaiholivafaoliyatiyaqinshogirdlaritomonidan birnechaasarlardayoritilgan. UlardanMuhammadShahriSafoyial – Kotibning «Anisat-tolibiyn»(“Haqiqatizlovchilarningyaqindo’sti”), Do’stMuxammadFolizkorning «Tanbiyatuz-dollinval – muzilliyn» (“Yo’ldanadashganvaadashtiruvchilargatanbehlar”), «Silsilatus-sodiqiynvaanisul-oshiqiyn» (“Siddiqlarsilsilasivaoshiqlarsuhbatdoshi”) kabiasarlardaengto’liqvaishonchlima’lumotlarniuchratishimizmumkin. Shumanbalarasosidatuzilganulzotningso’nggitarjimaiholiAbulBaqoibnBaxovuddin tomonidantuzilgan «Jome’-ul-maqomot» (“Maqomotlarto’plami”) debnomlanganasarda. MashhurtarixchiolimAbuTohirxo’jaSamarqandiy «Jome’-ul-maqomot» kitobidaMaxdumiA’zamgashundaybahobergan: “HazratMaxdumiA’zamjanoblariningmaqomot, holatvakaromatlarishundaykim, bunodonningqalamiunitaqrirvatahlilqilishgaojizlikqiladi. Ukishiningmaqomotlarihaqidamashhurkitobbo’lib, undahamuzotningholatlariqisqayozilgan”.

AbuTohirxo’jabuulug’zotningkaromatlarinitavsiflashdao’ziningojizligini, hatto «Jome’-ul-maqomot» kabimashhurasarhamSayyidAhmadKosoniyningfazilatlarinito’layoritishdakamlikqilganinita’kidlaydi.

Olim Bo’riboy Axmedov “Istoriko Geograficheskayaliteratura Sredney Azii XVI-XVIII vv. Pismennie pamyatniki” degan asarida aytishicha, Maxdumi A’zamning avlodlari Sharqiy Turkiston siyosiy hayotida kata o’rin tutgan ekan.[1]

---

[1]Ilyosxon G’oziy. Maxdumi A’zam-Imom al-Kosoniy. T.: O’zbekiston, 1996. B. 43

2.2 MAXDUMI A’ZAM KOSONIYNING TA’LIMOTIDA MA’NAVIY QARASHLAR.

Maxdumi A’zam ijodidagi inson va Xudo orasidagi munosabat, axloqu odob, tana va rux degan tushunchalarga axamiyat beraylik.

Maxdumi A’zam inson va Xudo orasidagi munosabat to’g’risida

Xudo, inson, tabiat o’rtasidagi munosabatlar muammosi ko’p mutafakkirlar falsafiy ta’limotida, alalxusus tasavvuf ta’limotida aloxida o’rinni egallaydi. O’tmishdagi dastlabki so’fiylar Boyazid Bistomiy, Junayd Bag’dodiy, Mansur Halloj, Shibli va boshqalar Xudo va uning insonga bo’lgan munosabati to’g’risida

o'zlarining xur fikrlarini ilgari surib kelganlar. Bu jixatdan ba'zilari jaxolat qurboni xam bo'lib ketganlar. Ulardan keyin kelgan so'fiylar xam bu aqidalarni izchil davom ettirdilar va rivojlantirdilar, shu jumladan Maxdumi A'zam xam.

Maxdumi A'zam o'z ta'limotini buyuk so'fiylar Xoja Abdulholiq G'ijduvoniy va Bahovaddin Naqshband kursatmalariga tayanib olib boradiki, bu toifaning ta'limoti bo'yicha yaratuvchi va yaratilganlar, ya'ni inson, tabiat bevosita uzaro aloqadadir. Xudo cheksiz, mutlaq, abadiy substansiya hisoblanadi. U misoli bir kuyoshki, uning nuridan tamomiy mavjudot, ya'ni borliq o'zini namoyon qiladi. Dunyoda nima narsa bo'lmasin, Xudoning nuri ta'sirida o'zini ko'rsatib, o'zgarib turadi.

Maxdumi A'zamning aytishicha, Xudo sababsizdir, uning uzi esa moddiy olam vujudga kelishining sababchisidir

Nihoyatsiz ganj erdi tamoman nihon,
Yo'qerdio'zgahechjahondinnishon.

U Xudoni yagona, mutlaq deb, hamma hodisotni (tabiiy hodisotni) uning tomonidan sodir bo'ladi deb biladi. Uning aytishicha, inson ham boshqa maxluqotlar kabi Xudoning nuri ta'sirida o'zini namoyon qiladi, lekin u boshqa mavjudotlardan o'z shuuri bilan farq qilib, o'zi o'ziga ega, ixtiyori o'zida, xohlasa yaxshi yo'lni, xohlamasa yomon yo'lni tanlashi uning o'zidadir. Lekin shuni ham bilish kerakki, Xudo o'z maskani uchun inson dilini ixtiyor etib, uning dili orqali o'zini, o'z jilvasini kurish niyatida shu ishni qilgan ekan. Agar Xudo uzining yurak oynasida jilva qilishini kishi xohlasa, u oyna yuzini berkitgan pardani olib tashlashi, ya'ni gunohlardan poklanishi kerak. Gunohlardan faqat poklik, toat-ibodat, xudo zikrida bo'lish bilangina kutulish mumkin. Gunohlardan qutulayotgani, boshkacha aytganda, KO'NGIL oynasi yuzi ochilib borayotgani kishining o'ziga ayon bo'lar ekan. Ayon bo'la boshladimi, demak, kishi Xudoning jamolini ko'rishga qat'iyyroq harakat qilishi, xaqiqiy oshik bo'lib ishqida kuyishi, yonishi kerak ekan va oqibatda bunday kishi xaqiqatga yetib, Xaq visolini ko'rishga muyassar bo'lib, u bilan bir bo'lib, qo'shilib ketar ekan. Maxdumi

A'zamning aytishicha, Xudo avval olamni, farishtayu maloikalarni yaratgan. So'ngra Odamni bunyod etib, uni dunyo imoratini qurishga yubormoqchi bo'lgan. Lekin birgina Odamning qo'lidan hech narsa kelmasligini anglab unga yordamchilar, ya'ni farzandlar bermoqchi bo'libdi. Shu maqsadda Odam Atoga hamroh etib Momo Havoni yaratibdi. Ularni erda yashab kun kurib ketmoqlari uchun nozu ne'matlarni ham yaratishga to'g'ri kelibdi. Inson farzandlari ko'payib, ular orasida xudobexabarlar ham paydo bo'la boshlagach ularga biror jazo yo'lini ham belgilash lozim bo'libdi va andi do'zax ham bino qilinibdi va hokazo.

Xullas, Maxdumi A'zam Xudo bilan odam orasidagi, munosabatlarni shu tarzda tushuntiradi hamda odamni Xudoning yerdagi ganjinasi na odam tufayli u xam duyoga (yerga) kelib, u bilan birgadir, deb insonni ilohiylashtirmoqchi bo'ladi:

Odamni ayladim duyoga ravon,
Jamolim u bilan sahroda hamon.

Maxdumi A'zam jism va ruh to'g'risida

Imom al-Kosoniy ham boshqa tasavvuf mutaffakirlari kabi inson o'limidan keyin ruh tanani tark etib, undan tashqarida ham faoliyatda bo'ladi, deb tushuntiradi. Tan vaqtincha qolip bo'lib, inson o'lgandan keyin ruh uni tark etib, asli paydo bo'lgan olamga chiqib ketadi. Yerda qolgan tana esa chirib ado bo'ladi.

Ruh to'g'risidagi bunday aqida yangilik emas, bu borada Aflotun, Arastu, Ibn Sino ham o'z vaqtida aytib ketganlar. Arastu, insonning ruhi o'lgandan keyin ham boqiylikka ega va o'z borlig'ida davom etadi desa, Ibn Sino, ruh tananing o'limidan so'ng qisman yo tamoman jahoniy ruhlarga qo'shilib ketadi, deydi.

Maxdumi A'zam ishq masalasida.

Maxdumi A'zam faqat haqiqiy ishqni, ya'ni Xudo ishqini kuylaydi. Uning aytishicha, modomiki, Xudo inson dilida ekan, dilga vafo qilish kerak, buning uchun uyquni kamaytirib, ko'proq, yurak bilan birga bo'lishni maslahat beradi. Agar yurak beto'xtov ishlab tursayu uning sohibi uyquga ketsa, undan bexabar hisoblanadi, undan bir necha lahzalar ajralgan hisoblanadi.

Chun zi bexobist bedorii dil,

Xob kam kun dar vafodorii dil

Mazmuni:

Yuraging uxlamas, tunu kun bedor,

Oz uxlagil, ersang anga vafodor.

Maxdumi A'zam rasmiy islom namoyandalariga o'git sifatida aytadi:

Yurakda muxabbat bo'lsa shu imon,

Ruku' sajdamas imondan nishon.

Ya'ni besh vaqt namozni kanda qilmay, «men islom shartlarini bajaryapman, men musulmonman», deya uzini ko'z-ko'z qilsayu, Xudonnng ishqidan qalbida zarracha ham nishon bo'lmasa, undaylar imonli kishilar qatorida emas, deydi Maxdumi A'zam. Xudoga muxabbat shulki, uning nomini har nafas olishu chiqarishda yodda tutmoq, xayolni boshqa narsalar bilan band etmaslik, mudom uning fikrida-zikrida bo'lmoqdir:

Sen Haqdan bexabar bo'lsang xushu xayolingni o'zga narsa band qilsa, bu ishq emasdir, Xudoning norizoligiga uchraysan:

Sharmad bodo, ki man ba ro'yat nigaron,

Boshamu tu nihi chasm ba digaron.

Mazmuni:

Senga men, boqurman, senda yo'q uyat,

O'zgalar vaslidin izlaysan hojat.

Maxdumi A'zam uchun eng sof muhabbat, bu xudo muhabbati, Xudoning ishqida yonadi, kuyadi.

Maxdumi A'zam haqiqat va adolat to'g'risida

Uning aytishicha xar bir ish shariat talaboti yuzasidan olib borilishi kerak va shariatda noxaqlikka, kishiga zulm qilish, uni kamsitish, ozor berishga yo'l yo'qki, shariat yurig'iga amal qilgan xar bir hukmdor, amaldor va umuman mo'minlar xaqiqat va adolat yuzasidan ish tutgan hisoblanar ekanlar. O'z risolasi «Tanbeh as-salotin»da xon va sultonlarning fuqaroga shafqat va muruvvat ko'rgazishi, ularning

farzandlari ilmu xunar egallashlari uchun madrasayu maktablar bino qilishlarini, maktabu madrasa xodimlarini etarli maosh bilan ta'minlab turishlarini ta'kidlaydi.

Maxdumi A'zam go'zallik to'g'risida

Insonda bo'lgan yaxshi xulq, odob, raxmdillik, mexribonlik, pokligu tozalik, sof muhabbat bularning xammasi Maxdumi A'zam nuqtai nazaridan go'zallik timsolidir. Shu fazilatlarning kishiga go'zallik baxsh etishining sababi shu ekanki, modomiki, Xudo inson qalbida o'z ruxini joylashtirgan ekan, u pok kishilar qalbidagina jilvalanar, ana shu sababdan xam gunoxdan xoli bo'lgan pokiza kishilar chiroyli ko'rinar ekanlar, aslida esa bu guzallik Xudoning jilvasi ekan, chunki xammadan xam go'zalrok, zot Xudodir, deydi u.

Badraftor, odamozor, yomon niyat, xudobexabar kishilar va ulardan sodir bo'ladigan xar xil yomonliklar turfa bu badnamolik yoki xunuklikka doxil bo'lar ekan va Maxdumi A'zam xar bir kishini, xar bir mo'min musulmonni go'zallikni ixtiyor etishga da'vat qiladi.

Maxdumi A'zamning adabiyot va san'atga aloqasi

Uning tariqatidagi samo yoki g'azalxonlik, bu gazallarni musiqa xamovozligida olib borish tariqatning muhim talablaridan biri xisoblanadi. Maxdumi A'zamning fikricha, g'azalxonliklar va musiqa inson qalbini yumshatar ekan. Kuyu g'azallardan kishi yuragining xayajonga kelishi undagi Xudo ruxi bu kuy va g'azallar ta'sirida o'z oshiqiga visolini ko'rsatish uchun qilgan harakatidir. Xudoning zikrida aytilayotgan xamdu sano imkoniyat boricha jaxri sifatda aytilsa, soliklarga, uni eshitayotgan muxlislarga ta'siri kuchlirok, boladi. Maxdumi A'zam tariqatidagi g'azalxonlik va u g'azallarni kuyga solib, turli-tuman oxanglar yaratish san'at xisoblansa, adabiyotga kelganda Maxdumi A'zam bu g'azalxonliklarda asosan Sayyod Qosim Anvor, Jaloliddin Rumiy, Xofiz, Jomiy, Bedil devonlaridagi g'azallarni kuyga soldirar edi. Maxdumi A'zam risolalarining qariyb o'ttiz foizini nomlari aytib o'tilgan allomalarning gazallari tashkil etsa, qolgani o'zi ijod etgan baytlardir. Shuni xam eslash kerakki, so'fizmda, yuqorida aytilganidek, to'rt bosqich bo'lib, shulardan uchinchisi ma'rifat bosqichidir. Asosan ana shu

bosqichda so'fiylar nafaqat adabiyotshunoslik qiladilar, balkim o'zlari ham yangidan-yangi baytlar yaratadilar. Modomiki, tariqatning bu bosqichini, adabiyotsiz tasavvur qilib bo'lmas ekan, adabiyot so'fizmda, bu g'azalxonlikdir va g'azalxonlik bunda albatta musiqa asboblari hamovozligida olib borilar edi. Maxdumi A'zam yaratgan risolalarning o'zi bu adabiyotlardirki ularni XVII asr so'fiylari dasturulamal (qo'llanma) sifatida istifoda etib kelganlar (masalan, uning o'g'li Xoja Is'hok. abirasi Xoja Ofoq) ,

Shunday kilib, Maxdumi A'zamning faoliyat va ijodiyotini adabiyot va san'atdan uzoqlashtirib bo'lmaydi

Maxdumi A'zamning hur fikrlilikdagi mavqei

Maxdumi A'zam Xoja Bahovaddin Naqshbandning «Mansuri Halloj imoni komil musulmon edi», deganini qo'llab-quvvatlaydi. Mansuri Hallojning «Analhaq» deganini tushunmagan rasmiy islom namoyandalariga g'azab ko'zi bilan boqadi. Uning nohaq qatl etilishiga afsuslanadi, «...to hatto Xoja Ali Romitaniy (Azizon), Xoja Abdulxolik G'ijduvoniyning farzandlaridan biri (bu yerda Xojagon tariqati murshidlari nazarda tutiladi) Mansur Halloj zamonida bo'lganida edi, Mansur Halloj dorga bormas edi» (Maxdumi A'zamning «Savod al-vajha» risolasidan), degan so'zlarini eslab o'tadi.

Maxdumi A'zam ochqdan-ochiq «Analhaq» demagan bo'lsa ham, uning falsafasi shunga yaqinlashadi. Uning aytishicha, Xudo o'zini hamma mavjudotga mujassam etgan. Shu mavjudotlardan eng tabarrugi inson hisoblanib, Xudo o'zining taxtini uning qalbidan ixtiyor etgan, ya'ni bu yerda alloma insonni ilohiylashtirib, uni Xudoga hamtan qilib qo'ymoqchi bo'ladi. Bu aqida rasmiy islomga ma'qul tushmaydi, uning hayotlik davrlarida unga nisbatan yomon ko'z bilan boqadiganlar ham kam emas edi, lekin qo'llaridan hech narsa kelmas edi, Mansuri Halloj davri emas edi.

Maxdumi A'zamning hur fikrliligidan yana biri shuki, u inson dilini oynaga o'xshatadi, bu oynasiz Xudo yaxshi-yomonni ajrata olmas edi, deb Amir Qosimning bu misrasini keltiradi:

Oinasifatmiz, jumla olam biz ila paydo.
Biz bo'lmasak yaxshilarni bilmasdi Guvo.
Bizda bo'lgan hunar shu turur,
U o'zini-o'zi biz bilan kurur.

Xullas, Maxdumi A'zam o'z tafakkurini ozod, qo'rqmasdan bayon qilar edi va bunga misol qilib uning quyidagi misrasini [1]keltirish mumkin:

Bizni ishq ahli oldida aylangiz tamom,
Ishqida bosh egmay borurmiz mudom.

Borliqqa oid qarashlar.

Falsafaning borliq xaqidagi falsafiy ta'limoti ontologiya deb ataladi. Bu ta'limot odam va borliq to'g'risidagi fundamental tamoyillarni o'rganuvchi soxadir. Borliq unga munosabat masalasi falsafiy qarashlarda markaziy o'rinni tashkil etadi, chunki borliq muammosi falsafadagi xar qanday dunyoqarash va metodologik muammolarning asosi hisoblanadi.

Tasavvufda bu tushuncha vaxdati vujud. vaxdati mavjud va vaxdati shuxud nazariyasi sifatida yoritilgan. Vaxdat so'zi birlik va bir bo'lish ma'nosini ifodalaydi. Vujud esa borliq ma'nosini anglatadi. Vaxdat ul-vujud ta'limotida borliq jamodot (jonsiz va xarakatsiz qattiq jismlar), o'simliklar. hayvonlar, osmonlar va falakka bog'liq bo'lgan narsalargacha hammasi bir vujud hisoblanadi.

Vaxdat ul-vujud ta'limotiga ko'ra hamma narsa Alloxda ifod aylanganidek, Allox ham hamma narsada ifodalanadi. Xudo birdan-bir haqiqiy borliq bo'lib qolgan hamma narsalar esa uning shulasi, nuridir. Ya'ni butun borliq Alloxning nuri, jilvasi ekan, demak, Allox butun go'zalligini, kamolotini, kuch-qudratini o'zining tajalliysi (aks etilishi) bo'lgan borliqda namoyon qiladi. Shunday ekan, tabiat, koinot, shu jumlalan odamzot ham Allox nuri ta'sirida jilvalanadi. Xuddi shu bois, ular xurmat-extirom va sig'inishga loyiqdir.

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy. T.: O'zbekiston, 1996. B. 95-103.

Vaxdat ul-mavjud vaxdat ul-vujuddan farq qiluvchi ta'limot bo'lib, unda olam birligi, "Xudo - dunyo demakdir" degan mazmun yotadi. Vaxdat ul-mavjud guruhidagi panteistlar xudoni inkor qilmaganlari holda dunyoning abadiydigi, Allox bilan moddiy odamning birligini e'tirof etib. xudoni olamning o'zida deb hisoblaydilar. Xudo bilan moddiy olam o'rtasidagi chegara inkor etiladi. Vaxdat ul-mavjud ta'limotining g'oyaviy ildizi neoplatonizmga borib taqaladi. Lekin vaxdat ul-mavjudda naturalizm unsurdari kucdirok. YA'ni vaxdat ul-mavjud xudoni tabiatga singdirib. tabiat- ning uzini iloxiylashtiradi. Vaxdat ul-mavjud ta'limoti- ning moxiyati ham dunyoning birligini ta'kidlashdan ibo- rat.

Vaxdati shuxud - bandaning vajd (ya'ni, oshiq qalbida tabiiy bir ravishda tug'iladigan ilxom, surur va tajalliylar) va jam (to'planish, ajralish, Xaqqa doir) holida mosuvo (Alloxdan boshqa hamma narsa kasrat)ga barham berib, faqat vaxdatni ko'rishi, zuxur va tajalliy aydagan Alloxdan boshqa xech narsaga ko'z tikmasligidir.

Maxdumi A'zam "Risolai vujudiya". "Risolai fanoiya", "Risolai battixiya", "Gul va navro'z", "Risolai shaybiyya" asarlarida borliqqa oid fikr yuritgan. Lekin "Risolai vujudiya" asari bevosita ontologik masalalarni yorituvchi asardir.

Asarning boshidayoq Maxdumi A'zam o'quvchiga savol beradi: "Ey sodik tolib, vujud necha xildir?" Keyin o'zi: «Vujud ikki xildir» deb javob beradi va ularni taxlil etadi. Buldar:

1. Haqiqiy, boqiy, sarmadiy vujud. Sarmadiy - doimiy, abadiy, jovidoniy ma'nosini anglatadi. Haqiqiy, boqiy, abadiy, doimiy, jovidoniy vujud *Xaq* subxonaxu va taolo vujudidir.

2. Oraziy, majoziy, foniy vujud. Oraz - arabcha so'z bo'lib, namoyon bo'lmsh, o'zni ko'rsatish ma'nolarini anglatadi. Falsafada aksidensiya ma'nosida ishlatiladi. O'zbek adabiy tilida, mumtoz O'zbek she'riyatida yuzning ikki chakkasi, yuz, chexra ma'nolarini anglatadi. Asl vujudning yuz kismi. Majoziy - xaqiqatning aksi. Foniy – o'tkinchi deganidir. Oraziy. majoziy, foniy vujud – ko'rinadigan, yuzada bor, lekin haqiqiy bo'lmagan, o'tkinchi vujud deganidir.

Maxdumi A'zam ta'limotining axamiyati shundaki, u inson borlig'i inson vujudining kerakligi, zarurligi, oxirat va ikki dunyo saodatiga musharraf bo'lish vositasi ekanligini isbotlagan.

Mutasavvuf ta'limotining dunyoviyligi yana shundaki, vujud (inson tanasi nazarga olinmoqda) vositasida kishi har nimaki istasa shuni qilishii mumkin. Vujud yordamida nimani eshitmoqchi bo'lsa eshitadi, nimani ko'rmoqchi bo'lsa ko'radi, qayerga bormoqchi bo'lsa boradi.

Maxdumi A'zam maxluqot vujudini, bir tomondan, uning kamoloti uchun vosita deb bilsa, ikkinchi tomondan markab (inson ruhi uchun ot, tuya kabi) bo'lib, insonning bir joydan ikkinchi joyga borishiga, bir ishni qilishiga yordam beradi degan. Inson ilm olish uchun maktabga. akademik litsey, kasb-xunar kolleji va institut, keyinchalik undan yuksakroq joylarga borishiga vujud yordam beradi. Ma'lum kasb-xunarni egallash uchun ham inson vujudi bilan ustoz xuzuriga, korxonalarga borishi kerak. Markab - tana xayvoniy ruh yordamida yeydi, uxlaydi va boshqa talablarini me'yorda bajaradi. Demakki, vujud quvvatlari boshqarilsa inson kamoloti uchun zaruratga aylanadi.

Ilm va amal masalalariga oid qarashlar.

Inson ongli mavjudot bo'lganidan mudom odamni bilishga, o'zini anglashga xarakat qilgan. Bilish masalasi falsafaning asosiy tadqiqot ob'ekti bo'lib, qadimgi davrdan xozirgi kungacha bu masalada qator asarlar yozilgan.

Biz *Maxdumi A'zam* asarlarini o'rganish davomida ilm va amal masalasi *«Risolai vujudiya»* asarida ham yoritilganligining guvoxi bo'ldik. *Maxdumi A'zam shunday yozgan:* «Ey sodiq darvish, bilgilki, mujarrad ilm yo'q va ilmdan maqsad lazzat topish emas. Ilm maqsadga yetishing uchun senga poyandoz qilingan».

Maxdumi A'zam ilmni amal bilan birga ko'radi. Ilmni egallashdagi niyat unga amal qilinsagina natija beradi. Ilmu amal birga bo'lganida natija xosil bo'ladi. Ilmni egallab, oraziy, majoziy, foniy vujudni tark etib haqiqiy vujud bilan bog'langandan keyin yuz minglab natijalar olinadi. Lekin bir

shaxs dunyo va oxirat ilmlarini egallagan bo'lsayu, ularni amalga oshirmagan bo'lsa, undan xech qanday natija xosil bo'lmaydi. Xuddi shuningdek, dunyo va oxirat amallari bo'lsayu, ilmi bo'lmasa ham natija bermaydi. Shu so'zlarini Maxdumi A'zam quyidagi bayt bilan asoslaydi:

Ilm ama1 birla ganj erur,
Ilmsiz amal bilgil ranj erur.

(«Risolai vujudiya» asaridan)

Maxdumi A'zam yozadiki, ilmu amalning yaxshi natija berishi uchun komili mukammal ustozdan ta'lim olib, uning tomonidan ruhsat berilgan bo'lishi lozim.

Azroil jonni olganida barcha narsalar bu olamda qoladi, lekin inson ilmu amali asosida bajargan ishlarining natijalari u bilan birga bo'ladi.[1]

Ilm shu joydadirki, sirlar bordir.

Ya'ni, inson asliyatni asl, xaqiqiy, boqiy, abadiy vujudni bilishga intilsa, u bilan bog'lanib, yaqinlashmoqchi bo'lsa, olamning turli siru asrorlarini ko'radi. Ularni bilish uchun ilm kerak bo'ladi. Ilm insonning dardi, mexru muxabbati bilan birga keladi va shuning natijasi bo'ladi. Aslini olganda, ilm insonning fano – yo'qlik xolatiga yetishishiga yordam beradi. Natijada inson oraziy, majoziy, foniy vujudidagi barcha imkoniyatlaridan faqat ezgulik, yaxshnlik yo'lida foydadanadi.

Ma'rifatda xulf xosilsiz borliqdir fano bo'ldi,

Kim o'zida bo'ldi kaliti hosil bo'ldi.

Maxdumi A'zam ilmni *zoxir* va *botin* ilmga bo'ladi. Zoxir ilmni egallash botin ilmni bilishga yordam beradi, deydi. Lekin faqat zoxir ilmni egallab, unga amal qilinmasa u sarobdir. Ilmsiz kishi chiroqning piligi kabidirki, yog'i yo'q va o'zi kuyadi, lekin yorug'lik bermaydi. Ammo ilmli kishi barcha olamni munavvar etuvchi yorug'lik manbaiga ega.

---

[1]www.calameo.com

O'zi sof, pok bo'lganidan o'zgalarning ham yo'lini yoritib, to'g'ri yo'l topishlariga yordam beradi.

Maxdumi A'zam xaqiqiy ilm xaqida shunday yozadi: *«Ilm gavhardirkim, undan sharifroq gavxar yo'qdir»*. Ilmdan murod *so'zdir.*

So'z firuz osmondan keldi,

So'z ko'm-ko'k gumbazdan keldi.

Gavxarning atrofi va o'zi so'z,

Yetar, buyurdi, joyiga keldi so'z.

Bu she'rdan murod – so'z Allox kalomi ekanligini va uning moxiyat va maqsadini anglash uchun ilm, tafakkur, bilim lozimligidir.

Ilmni egallayotganda juda e'tiborli bo'lish lozim. Agar ilm to'g'ri olinmasa, u yetilmagan urug' kabi bo'ladiki, yerga qadaganda ham xech xosil bermaydi. U ko'karmaydi, meva berishidan umid qilib bo'lmaydi. Shuning uchun yaxshi ustozdan, komil insondan ilm olish zarur. Haqiqiy ilmni olishda insonlan istak, talab, g'ayrat lozim.

Sen ustozni ko'rmayapman, desang,

Sen ming, minglab talabda bo'l.

Senda dard bo'lsa pir keladi,

Darding qulfiga kalit keladi.

Maxdumi A'zam «Risolai vujudiya»da Alloxning yashirin xazina ekanligi va o'zini tanitish uchun xalqni yaratganini yozadi. Ya'ni zoxirda ko'rinayotgan barcha narsalar Allox jamolu jalolini oshkor etadi. Shuning uchun zoxiriy ilm botiniy ilmga yo'ldir. Zoxirni bilib, boqishi tanib, anglab. faxmlab ko'rsa bo'ladi. Maxdumi A'zam ta'limotini e'tibor berib o'rgansak, *ilm* haqiqiy, boqiy, abadiy, yashirin *qulfning,* ya'ni vujudning *kalitidir.* Shu qulfni ochib, unga kirish uchun kalit - ilmni egallash lozim. Maxdumi A'zam yozadiki, *"Ilmni qo'lga kiritish nihoyatda qiyindir".* Chunki ilmni egallash

uchun uzoq muddat, ko'p riyozat va mexnat lozimdur. Ilm qancha qiyinchilik bilan qo'lga kiritilsa, u osonlik bilan qo'ldan ketmaydi. Ilmni uzoq muddat, ko'p riyozat va mexnat bilan egallash jarayonida inson kol ilmidan lop ilmiga o'tadi. Ya'ni u ilmning faqat zoxirini qabul qilmay, uni o'zining vujudiga aylantiradi. Uning xolati o'zgaradi. Natijada bunday kishidan ilm ketmaydi. *«Ilmni egallagan, xolati o'zgargan kishi kamtarin bo'ladi. Ilmli kishida takabburlik bo'lmaydi»,* - deydi Maxdumi A'zam. Chunki kamtarin kamolga yetadi. U asl bilan bog'lanib, haqiqiy odami g'ayb va shaxodat, odami zoxir va botin nimaligini xis etadi.

Eranlarning kamoli, kamtarinlikdur,

Kim o'zini kam tutsa, u marddir.

Bunday odamlar juda aziz va sharafli insonlardir. Maxdumi A'zam yana ilm xaqia bunday yozadi: *"Dunyo ilmdadir. oxirat esa ilmga qilingan amallari uchun berilgan ajrlardir".* Mutasavvuf shunday misol keltiradilarki, yer - zamin jannatdir. U nurdir. Inson unga daraxtlar ekadi. mollar boqib sut va qaymoqlar oladi. Qilingan bari ibodatlari - mexnati va toat-ibodatlari uning oxiratini obod etadi. Avliyolar ham amallari orqali shu darajaga yetganlar.

To qalb ko'zingni ellik yil kon qilmasang,
Xech qachon qo'ldan ushib hol yo'liga yetmaysan.

(«Risolai vujudiya» asaridan)

Demakki, avval kol ilmi, zoxir ilmini egallab, ellik yil dard ila, ranj ila, riyozat va mexnat ila qalbdan qon tomganidan keyin xol ilmidan kishi nasibador bo'lib, xolati iloxiy fayzni qabul qiladigan darajaga yetar ekan.

Demak, ilmni egallashdan maqsad yodlash, xotirada saqlash, boshqalarga bilimliligini namoyon etib riyo axli bo'lib qolish emas, balki ilmga amal qilib, uni vujudga singdirib, uch yuz oltmish xujayra va tomirlarga aylantirib, xolatni o'zgartirish ekan.

Bu yerda yana shuni anglash lozimki, bilim asta-sekin xolatga aylanadi. Bunga uzoq muddat, riyozat, mexnat kerak. Siz nimani qabul qilishiga

tayyor bo'lsangiz, xolatingizga munosib ilm beriladi. Maxdumi A'zam Muso Alloxdan jamolingni ko'rsat, deb so'raganida, Allox Tur tog'iga nazar qilgani va u pora-pora bo'lgani va xali Muso bunday yukni ko'tarishga qodir emasligini aytganini misol keltirish orqali ilmning asta-sekin berilishini aytadi.

Xullas, Maxdumi A'zamning «Risolai vujudiya» asari vujud - borliq muammosiga bag'ishlangan bo'lsada, lekin unda ilm va amal masalasiga ham maxsus e'tibor berilgan. Chunki yashirin xazina bo'lgan Xaq insonni yaratishdan maqsadi o'z siru asrorini [1]ochish, o'z jamolu jalolini bildirish va tanitish ekan, ilm va amal buning uchun juda zarurdir.

Tana va ruh aloqadorligi masalasi.

Inson barcha falsafiy ta'limotlarning markazida tur gan tushunchadir. Inson nimadan iborat? Inson kamoloti uchun asosiy narsa nima degan savol yuzasidan faylasuflar qadimgi davrlardan baxs yuritadilar. Insonni bir tomondan biologik mavjudot desalar, boshqa tomondan ijtimoiy, uchinchi tomondan ruhiy, iloxiy mavjudot deb baxo berganlar. Ba'zi faylasuflar inson kamoloti uchun asosiysi tana, jismoniy vujuddir, deb uni tarbiyalashga e'tibor beradilar.

Tasavvufda tanani inkor etib, chilla, uzlatda o'tirish, tarki dunyo qilishini tavsiya etgan ta'limotlar ham uchraydi. Shulardan tana na ruh masalasini me'yorda turib xal qilgan ta'limot naqshbandiyadir. Chunki bu ta'limotdagi «Dast ba kor» (Qo'l ishda) talabi tananing zarurligini bildirsa, «Dil ba yor» (Qalb yorla) - qalb Allox bilan talabi ruhning muximligini anglatadi. «Dast ba koru, dil ba yor» tana va ruhning o'zaro aloqadorlikda ekanligani, tana kamoloti uchun ruh va ruhning yuksalishi uchun tananing

[1]www.calameo.com

zarurligini ko'rsatadi. Demak, inson kamoloti uchun faqat tana yoki faqat ruhga emas, ikkoviga ham maxsus e'tibor qaratish zarur.

Naqshbandiya ta'limotini rivojlantirgan va uni nazariy jixatdan ma'lum bir tizimga solgan, qator asarlar muallifi bo'lgan Maxdumi A'zam o'zining «Risolai vujudiya» asarida bu masalaga maxsus e'tibor bergan.

Maxdumi A'zam odam insoniy ruhni e'zozlashi va xar bir damki qadrlashi lozim, deb quyidagi misralarni yozgan:

Seta ikki oham uchun bir ugit yetarlidir,
Xudosiz bo'lgan xar bir dam ni ham xayda, yo'qot.
Agar xozir (ogox) sen muminsen, g'ofil bo'lsang kofirsan-
G'ofil bo'lmaki, zulmatda abadiy qolasan.

(«Risolai vujudiya» asaridan)

Demak, Maxdumi A'zamnnng «Risolai vujudiya» [1]asari falsafada inson muammosini to'g'ri yechish xamda tana va ruhga mu'tadil munosabatda bo'lish kabi ijobiy bunyodkor g'oyani ilgari suradi va bu g'oya barkamol inson tarbiyasi uchun foydalanishda zarur manbalardan biridir.

2.3. MAXDUMIA'ZAMKOSONIYNINGIJODIYOTIDAAHLOQNINGAKSET ISHI

Modomiki, Xudoo'zjoyini, — deydiMaxdumiA'zaminsonqalbidanixtiyoretganekan, buqalboynasiniharxilg'uborlardantozatutishlozim. Xo'sh, g'uborningo'zinima? Uodamgachirmashibolganyomonxulqyomonodatdilozorlik, manmanlik, kibr, adovat, keksaqlash, haromxo'rlik, o'g'rilik, kazzoblik, yolg'onchilik, qimorbozlik, foxishabozlikvaboshqaraftorlarki, xammasinibirga- likdagunox. So'fiylartilida

[1]www.calameo.com

«oynag'ubori» deyiladi. Modomiki, Xudoshunarsalargaqarshiekan, harbirmuslimkishiharakatqilib, shug'uborlardano'zinipoketishikerak.

MaxdumiA'zaminsoniylik, odobuaxloq,, poklik, tozalikto'g'risidaaytibo'tilganrisolalarninghammasidako'pvaho'paytibketgan, uningfalsafasiyuta'limotihamfaqatodobuahloknuqtainazaridanyaratilgan. Bungaquyidagiuningbaytimisolbo'ladi:

Odobyanglig'nurgato'lmishbufalak,
Odobdingunohsizpokkeldimalak
Xarkimki, sohibiodoberur,
Qarilikpaytidaejoberur.

Xullas, MaxdumiA'zamo'zmuxlislarini, soliklarnivaumumaninsonfarzandinixayrxohlikka, odamiylikka, raxmdillikka, insonparvarlikka, xamjixat- likkavabularniigxammasiniigasosi — imongada'vatqiladi.[1]

MaxdumiA'zaminsontanasidaikkixilruhborliginiaytadi. Birinchi - *xayvoniyruh*,ikkinchi -*ilohiyruh*.Buxaqdamanbadashundayyozilgan: «Xaq*taoloxayvoniyruhniodamuchunyaratdi. Uniodamningmarkabi (ya'ni, minibyurishquroli) qildi. Odamniungamindirdivaunidunyogatomonyubordi, tokim, umuloxazaqilsinki, dunyoxaqiqiymaxbub (Xak)jilvaqilishgaarziydimiyokiyo'qmi, nomunosibbo'lsabaland-pastinito'g'rilasin».*Ya'niinsonbudunyodagiishlarniiloxiysifatgamoslashtirishuchunyaratgan. Buishlarnibajarishuchunungamarkabqilib, ya'niminibyurib, undanfoydalanishuchunvositakilibxayvoniyruhyaralgan.

Xayvoniyruhmarkabdirvauningsifatiyeyish, ichishdir. Chunkimarkabbirovniko'taribyurishiuchunnimanidiriste'molqilishilozim. Odamxayvoniyruhgaminibyaxshiishlarniamalgaoshirsa*iloxiyruhni*tajalliyetadi.

Risoladashundayyoziladi: *«Odamniyuboribo'zjamolimiznisaxrogachiqardik. Bushungao'xshaydiki, majoziypodshohlarbirorviloyatgabormoqchibo'lsalar,*

[1]Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy. T.: O'zbekiston, 1996. B. 95-98.

*shaxarvabog'largaoroyishberadilar. Shundankeyinpodshoho'shashaxrudiyorningxalqigao'zinijilvaetadi. Xuddishuningdek,*Xaq*subxonaxuvataolobuolamdao'zinitajalliyetmokchibo'ldi. Shuninguchuntuproqdansuratyasadivabusuratgaodamdebnomqo'ydi».* Ya'ni, odamasliiloxiy, tanasituproqvaxayvonruhidaniborat. Shundankeyinquyidagifikrmanbadakeltirilgan:

«Xaqtaoloo'zmaqsad-murodigayetish, o'ziningsiruasrorinijilolashuchuninsongatuproqdantana, tananingxarakatlanishvainsongamarkabbo'libxizmatqilishiuchunxayvoniyruhvaolamniilohiylikkauyg'unqilishiuchunilohiyruhnikiritdi.

InsonqalbiniXaqo'ztaxtgoxivaimoratiqilibyasadi. Xaqshutaxtniinsonqalbigao'girdi. Xayvoniyruhniuningmarkabietdivaungaminibyurishniinsongabuyurib, dunyogayubordi, tokio'zinidunyogajilvaetsin. Demak, insoniloxiyhilqatdirvauiloxniAmrbilanyaralib, Olloxjamolvajalolininamoyishetishvaunibilishuchundunyogakelgan».

Asardaseziladiki, Xaqtaoloo'zarziniizhoretganida, yer, osmonvatog'laruniko'tarishgauyaldilar. FaqatginainsonXaqningbuomonatinisaqlashgarozibo'ldi. Chunkixayvoniyruhungamarkabqilibberilganedi. Yeyishvauxlashnibumarkabsifatiqilib, odamgatopshirdi, tokiubudunyodaunitarbiyatetsin. Tokiuhaqiqiypodshoh (Xaq) suvoriysigamunosibbo'lsin. Dunyoniuningkishtgoxi - ekinzorigaaylantiradi. Uningarpavao'tikabiovqatlariuchunoxurqilibodamniyaratdi. Odamdantashqaribirorboshqamavjudotbusharifzotniko'taraolmadi.

MaxdumiA'zam *«Risolaivujudiya»*nomlitasavvufiyfalsafiyasaridakomilinsontushunchasiningo'rnigavujuddexqoniiborasiniishlatganligininguvoxibo'ldik. Demak, uvujuddexqonikonsepsiyasiningasoschisidir.

ChunkibufikrniMaxdumiA'zamtarixdailkmarotabaqo'llagan. Undanoldingimutasavvuflarshungayaqinfikrlaraytganbo'lsalarda, lekinvujuddexqonideyishmagan. Masalan, MuxammadPorsoning «Risolaiqudsiya» asaridakeltirilganma'lumotgaasoslansak, BaxouddinNaqshbandvujudnipoklashnituproqnixas-xashaklardantozalab, yumshatib, urug'ekishgatayyorholatgakeltirishbilantenglashtirgan. Lekinuhamvujuddexqonidegantushunchaniishlatmagan. AynanMaxdumiA'zamkomilinsontushunchasio'rnigaO'rtaOsiyoxalqiuchuny aqin, tushunarlivaanglabyetishigaosonbo'lgan*vujuddexqoni*deganiboranibirinchim arotabaishlatgan. AvvaloMaxdumiA'zamvujudningo'zigata'rifberganvakeyinkimvujuddexqon iekanligivabudarajagayetishvositalarihaqidaso'zyuritgan.

Xo'sh, MaxdumiA'zamkimnio'zvujudiningdexqonidebxisoblagan? O'rtaOsiyoda*dehqon*judaulug'langan, qadrlangan, o'zmexnatibilanrizqinitopibyeb, qolganlarninghamrizqimo'l-ko'lbo'lishiuchunxizmatgashay, tuproqkimyogari, qo'lidatuproqoltingaaylanadigankishisifatidae'zozlangan. Xaqiqiydexqonxechqachonochhamqolmaganbirovgamuxtojhambo'lmagan. UAlloxgatavakkulqilib, tinmaymexnatqilganvaxotirjamyashagan. O'zvujudinibilgan, uniboshqaraoladigan, undaginafsoniyistaklarniiloxnisifatlargaaylantiraolgandexqonkabixarbirxuja yrasinixosildorqilganshaxshamvujuddexqonideyilgan. Darxaqiqat, MaxdumiAzamaytganikabio'zvujudiningdexqonibo'lgankishikomilinsondir vabutunolamdagixotirjamlik, xamjixatlikundandir.

Xarbirtuproqningo'zigaxoskimyoviytarkibi, xosildorligi, yumshoqligi. umuman. saloxiyatimavjud. qoratuproq, unumlituproq, xosildortuproq, sho'rtuproq. deymiz. Xuddishukabi, tug'ilgango'dakningtanasidahamuninghaqiqiysaloxiyatiyashirin. Go'dakulg'ayib, bolalik, o'smirlikdavridailmoladi, kasb-xunaregallaydi.

Shujarayondatanasi - vujudiungaxizmatqiladi, maktabgaboribkeladi, qo’loyoq, ko’z-quloq – barchaa’zolaryordamidakamolotgayetaboshlaydi. Aql-idrokli. faxm-farosatlibo’ladi. Yillaro’tibuolim. zargar. savdogar. tadbirkorbo’libyetishadi. Natijadatuproqqapaxta, bug’doy, zig’ir. kartoshkaekibxosilolinganidabupaxtazor, bubug’doyzor, buzig’irnakartoshkayaxshixosilberadiganyer. deyilganikabi, uolim, uzargar, utijoratchi, utadbirkor. debinsonnikasbibilanulug’layboshlaydilar. Insono’zrizq-ro’zinifitratida, aslidayashiringanxaqiqatdanemas, shuilmi, kasb-xunaridanbilib. ungabog’lanadivanatijadaasliniunutadi.

MaxdumiA’zaminsonkamolotiuchunpirikomilnazarivasuxbatiningaxamiyatikattaligini ta’kidlagan. Piriko-milnazarivatarbiyasiXaknazargoxibo’lganqalboyinasinijilolanadigandarajagayetkazadi. Bundaypirikomillarnimard – eran, debataydi.

Eybirodar, eranlarningxulibo’l.

Ularatrofidachuncharxichapdonbo’l.

(«Risolaivujudiya» asaridan)

Vujuddexqonijiddujaxdbilanqalboyinasinibarchabog’lanishlarzangidant ozalab, iloxiyfayztajalliysiningmaqomigaaylantiradi. Vujuddexqonibo’lishuchunilm, tafakkurvaamalninghamo’zo’rnibor.

MaxdumiA’zambog’lanishvataalluqotlargajannatgayetishvado’zaxdanqu tulishuchunqilinadiganamallarnihamkiritadi. AsardaShayxShibliybirjamoaningjannatuchunduoo’qiyotganiniko’ribfaryod chekib, «Eyxudovand. menijannatuchunsengayetolmayqoladiganjamoadanqilma» debaytganinimisolkeltiradi. BundayxolRobiyaAdaviyadahambo’lganima’lum. Demak, xolisixlosbilanfaqatAlloxrizoligivauningjamolujaloliniko’rishuchunamalqili shinsonnikamolotgayetkazadi. Naqshbandiytarikatidabozgashttalabida «Xudoyo, meningmaqsadimsenvaseningrizoliging»

debaytishishug'oyagamosdir. Asardarizomaqomigayetgan, pokqalbxaqidashundayyozilgan:

Yurakarshiazimdir,Xudobilanbirga,
Uyersaltanatjoyi, uyerrozjoyidir.

MutasavvufArshiA'zamniorifningqalbigajoylashtiradivauniquyidagichai zoxlaydi: *«O'nsakkizmingolamdagibarchabornarsalarAlloxkalomidamavjuddir. Kalomulloxdabo'lganxammamazmun, moxiyatFotixasurasidamavjuddirvaFotixasurasidagimavjudnarsalarBismilloxirox manirraximdamavjuddirvaxarnimaikiBismilloxdabo'lsa, BismilloxningBoxarfidamavjuddir. Butaqqoslashdanshundayxulosaqilinadiki, Boxarfidamavjudbo'lgannapeatarorifningxoyuxazinasidamavjuddir.*

Mutasavvufo'zining «Mir'otus-safo» («Soflikko'zgusi») risolasida «*Odamzoto'zidaqanchalikyaxshixususiyatlarninamoyonqilsa, Alloxningirodasiro'yobgachiqaveradivabuishlarniAlloxko'zgudako'rgandekkuzati bturadi»,* -lekinsonningdoimopokishlarniqilishni, xaromnarsalardansaqlanishiengasosiysi, uningqalbi, vijdonitozabo'lishixaqidagifikrlarniilgarisurgan.

Mutasavvufningfikricha, *Insonko'ngilko'zgusinixarqandayzang, g'uborlardanpokizaqilsa, xaqiqiymaxbubjamolvajalolsifatidako'ngilningko'zgusidatajalliyqiladi».*

Shubilanbirga, MaxdumiA'zam «*Mukammalinsonningdilko'zgusidaodillik, ilmuhikmatkabikamolotsifatlarizoxirbo'lganidagina, uko'zgunisofliginisaqlagandaginavaxarqandaychirk, g'uborlardanasragandaginakelgusiavloduchunmunosibinsonbo'laoladi»,* -degang'oyaniilgarisurgan.

Yeryetilganidan, xas-xashaklardanpoketib, yumshatilganidanso'ngurug'sepilganikabi, insono'zidagibarchataalluqotlardanuzilib, iloxiynurlarniqabuletishgaqobil, tayyorbo'lsa, shundankeyinzikrurug'larisepiladi.

Bug'oyalarMaxdumiA'zamning «Risolaibattixiya» («Qovunxaqidarisola») va «Gulvanavro'z» asarlaridarivojlantirilgan.

MaxdumiA'zam «*RisolaiBattixiya*» asaridapayg'ambarimizMuxammad (s.a.v)ning *«Dunyooxiratningekinzoridir»* deganxadisishariflarniizoxlaydi. Uningcha, ekinikkiturdabo'ladi: zoxiriyekinvabotiniyekin. Zoxiriyekinbuxammamizgama'lumbo'lganekin, ekinuchunyer, urug'likvaekishuskunalari. Vujuddexqonibotiniyurug'niinsontanavaruhiyatigaekuvchimukammalshaxsdir.

«Ammoxarbirnarsaningekilibkamoltopishigamurabbiyning, ya'nitarbiyachiningbo'lishishartdir, tokimurabbiyungayaxshiqaramasekan, unarsao'zkamoligayetmaydi. Yanashunibilginki, dunyodagijaminarsalarningmurabbiysiinsondur.

Masalan, birkishiqovunekmoqchibo'lsa, uyaxshiyervasuvtopibyernisug'orishivabirnechakundamberishkerak, so'ngyaxshilabyernixaydashikerak, tokituproqqanchayumshasa, qovunshirinvalazzatlibo'ladi. Keyinesayaxshiariqtortishikerak, chunkiqovunningkattaligivashirinligisuvniyaxshiichganligidadir. Undanso'ngurug'eksinvayergajudaextiyotbo'lsin, ushubxavaxaromlardanxolibo'lsin, agarbunarsalararalashsa, hosiliyaxshibo'lmaydi. Xarbirurug'ni, donni, daraxtniekkunchaxushyor, ogoxvataxoratdabo'lsin, tokiagarogohsan – mo'minsan, agarg'ofilsan - kofirsan-deydiMutasavvuf.

Asarbugungikundahamdolzarbbo'lib. Sog'lomavlodnitarbiyalashdaularnixomiladanboshlab, tug'ilishivavorgayetishigachabo'lgandavrdaluqmaixalolbilano'stirishgada'vatqiladi. MaxdumiA'zamnafaqatqovunyokidaraxt, balkiinsonningbarkamolbo'libo'sishidaluqmaixalol, yaxshitarbiyavayaxshimurabbiylozimliginiuqtiradi. Mutasavvufinsonruhiningkamolotidanafstarbiyasiningo'rnimuximliginiko'rsatibbergan.

Mutasavvuffikruqarashlaridainsonyuksakmaqomniegallaydi. Uningta'biricha, odamborliqmevasidir. Vujudsilsilasiningmartabalariuningxizmatida. Olamyaratilishi, barchaulug'ligivaazimligibilanbirinsondekxisoblanadi. Odamyolg'izxoldabarchaodamlarningjamlovchisidir.

MaxdumiA'zamxarbirjamiyatningkelajagiuningqo'ynidao'sib, ulg'ayayotganyoshlarningyetarlivato'liqparvarisholishigabog'liqdegang'oyaniilgarisurganlar. Bumasaladaloqaydlikqilishiyokie'tiborsizbo'lishningoqibatixalokatekanligidanogoxetganlar.

"Risolaivujudiya" asariningboshidayoqMaxdumiA'zamo'quvchigasavolberadiki "eysodiqtolibvujudnechaxildir?". Keyino'zijavobberadi: "Vujudikkixildir" vaularnitaxliletadi.

1. Haqiqiy, boqiy, sarmadiyvujud. Sarmadiy – doimiy, abadiy, jovidoniyma'nosinianglatadi. Haqiqiy, boqiy, abadiy, doimiy, jovidoniyvujudHaqsubhonavataolovujudidir.
2. Oraziy, majoziy, foniyvujud. Oraz - arabso'zibo'lib, namoyonbo'lish, o'zinko'rsatishma'nolarinianglatadi. Falsafadaaksidensiyama'nosidaishlatiladi. Adabiyo'zbektilida, mumtozo'zbekshe'riyatidayuzningikkichakkasi, yuz, chehrama'nolarinianglatadi. Aslvujudningyuzqismi. Ko'rinadiganjihatima'nosiniberadi. Majoziy – haqiqatningaksi. Foniy - o'tkinchideganidir. Oraziy, majoziy, foniyvujud - ko'rinadigan, yuzadabor, lekinhaqiqiybo'lmagan, o'tkinchivujuddeganidir. Bundayvujudxalqqilingan, maxluqotlarvujudidir. Harbiryaratilgan, xalqqilingannio'zhaqiqatibor.

MaxdumiA'zamyozadiki: "Eysodiqtolib, bilgilki, barchasaodatvadavlatlarfano, ya'niyo'qlikmaqomidadir. Sargardonlikvasaodatsizlik, ya'nibadbaxtlikvujudborlig'idadir". Buerdamaqsadoraziy, majoziy,

o’tkinchivujudaslvujud, haqiqiy, boqiy, sarmadoniyvujuddag’arqbo’lib, yo’qbo’lganbo’lsa, fanomaqomigaetsaikkiolamsaodatigaetadi, deganfikryotadi.

Bug’oyaniMaxdumiA’zamRisolaifanoiyya(“Fanorisolasi”) sidahambatafsilyoritib, dunyoningbebaholigi, undagibarchanarsalarningfoniyligi, insongaumrhamo’lchabberilganligi, shuninguchundunyogaortiqchamuhabbatqo’ymaslik, balkiboqiyhayotmaskanisanalmishoxiratuchunko’proqxayrliishlarqilibqolishzarurliginita’kidlaydi.

Baqovafanotushunchasigako’ranarigidunyoabadiy, budunyoesafoniydunyodir. Insonabadiydunyoumididayashamog’i, bufoniydunyoikir – chikirlaribilano’ralashibqolmasligi, g’aflatvag’ofilliknitarketishi, vaqtinchahuzur – halovatlar, hoyuhavaslarilinjida, insonniyomonlikdanzavqlantiradigannafs – nafsiammoratuzog’igatushibqolmasdan, Allohamrigabo’ysunishilozimbo’ladi. Fanobo’lishiborasi, aslida, mutasavvifta’kidlashicha, kishilarningo’tkinchihayottashvishlaridanozodbo’lishini, ma’naviyaxloqiypoklanishni, ilohiyamrnito’la – to’kisvabajonudilbajarilishinibildiradi.Tasavvufta’limotidahaqiqiyborliqbuAllohdir. Uolamnitashkiletadi. Uborvabaqodir. Bizyashabturganmoddiyolamko’rinadiganolamdir. Uaslidamustaqilmaqomgaegaemas, chunkiuaniqmaqsadniko’zlabyaratilgan. Buolamningyaratilishidanmaqsad, Allohningbemislqudratidandarakberish, uningabadiyekanligidanogohlantiribturishdir. Insonbuijodningyuksaktimsolidir, chunkiungahechbirmavjudotgaatoqilinmaganne’matlar – sezgia’zolari, aql – zakovat, zukkolikin’ometilgan. UlarorqaliYaratganningmohiyati, xayru – ehsoni, karami, mislsizne’matlariinsonruhiyatiganurkabisingibboradi.

MaxdumiA’zamta’limotiningdiniyvadunyoviyahamiyatishundaki, uinsonborlig’ivujudiningkerakligi, zarurligi, oxiratvaikkidunyosaodatigamusharrafbo’lishvositasiekanliginiisbotlagan.

Mutasavvufta’limotiningdunyoviyligiyanashundaki, vujud (insontanasinazargaolinmoqda) vositasidakishiharnimakiistasashuniqilishimumkin. Vujudyordamidanimanieshitmoqchibo’lsaeshitadi, nimaniko’rmoqchibo’lsako’radi, qaergabormoqchibo’lsaboradi. Harqandayfayzkimbuolamdaerishadi, insonshuvujudibilanamalgaoshirganyaxshiligitufaylidir.

Insondunyodafaqatmavjudbo’libqolmasdan, balkiuo’z – o’zinianglaydi, o’ziyashayotgandunyonibiladivaungata’sirqiladi; dunyonivao’zinio’zlashtirib, o’zgartiribboradi; ma’naviyijodiyotdaishtiroketadi. Insonbunda, avvaloo’zborlig’inibilishuchun, o’zborlig’iuchunqayg’uradi. Ubirbutunborliqtizimidao’ziningziddiyatliroliniangl abolishi, o’zborlig’iva[1]dunyoborlig’ioldidao’zma’suliyati, javobgarliginisezishi, hisqilishimuhimdir.

“….ma’naviyatningyuksalishibilanchambarchasbog’liqbo’lganyanabirmezon – muqaddasdinimizxakidaaloxidato’xtalibo’tishnizarur[2], debbilaman”.

Barchamizgayaxshima’lumki, dinazaldaninsonma’naviyatiningtarkibiyqismisifatidaodamzotningyuksakideallari, xakvaxakikat, insofvaadolatto’g’risidagiorzu-armonlariniuzidamujassametgan, ularnibarkarorkoidalarshaklidamustaxkamlabkelayotgang’oyavaqarashlarningyaxlitbirtizi midir.

MaxdumiA’zammaxluqotvujudini, birtomondan, uningkamolotiuchunvositadebbilsa, ikkinchitomondanmarkab (insonruhiuchunot, tuyakabi) bo’lib, insonningbirjoydanikkinchijoygaborishiga, birishniqilishigayordamberadidegan. Insonilmolishuchunmaktabga. akademiklitsey, kasb-xunarkollejivainstitut, keyinchalikundanyuksakroqjoylargaborishigavujudyordamberadi. Ma’lumkasb-xunarniegallashuchunhaminsonvujudibilanustozxuzuriga, korxonalargaborishikerak.

---

[1] Zoirov E. Maxdumi A’zamning hayoti va uning “Risolai Vujudiya” asari xususida. www. rambler.ru/top100/religion.

[2]KarimovI.A. Yuksakma’naviyatyengilmas kuch. -T.: Ma’naviyat, 2008. 18bet.

Markab - tanaxayvoniyruhyordamidayeydi, uxlaydivaboshqatalablarinime'yordabajaradi. Demakki, vujudquvvatlariboshqarilsainsonkamolotiuchunzaruratgaaylanadi.

Insondunyodafaqatmavjudbo'libqolmasdan, balkiuo'z- o'zinanglaydi, o'ziyashayotgandunyonibiladivaungata'sirqiladi; dunyonivao'zinio'zlashtirib, o'zgartiribboradi; ma'naviyijodiyotdaishtiroketadi. Insonbunda, avvalo, o'zborlig'inibilishuchun, o'zborlig'iuchunqayg'uradi. Ubirbutunborliqtizimidao'ziningziddiyatliroliniangla bolishi, o'zborlig'ivadunyoborlig'ioldidao'zmas'uliyati, javobgarliginisezishi, xisqilishimuximdir.

MaxdumiA'zamrisolalaridaorifiy, tasavvufiymuammolar, shu-ningdekilmiy-falsafiy, siyosat, davlatniboshqarish, odob-axloq, oi-la, ota-onalarbilanfarzandlarningo'zaromunosabatlari, keksa-lik, olimvaoriflarningijtimoiyahvolikabimavzularkengifodalangan. MaxdumiA'zamrisolalario'zigaxosfalsafiytizimbo'lib, ularilohiyvadunyoviyhayotnibir-bi-rigabog'labtashkiletilgannaqshbandiyatariqatining "Qo'lingishbilan, dilingYOrbi-lanbandbo'lsin" deganshiorimohiyatiniochibberadi.

"Risolaivujudiya" ahloqiy, ma'naviyasar.

MaxdumiA'zambuasaridahaqiqatgayetgan, Haqnianglagankishinio'zvujudiningdehqonidebatagan. Bizningfikrimizcha, MaxdumiA'zamdehqonchilikkengtarqalganO'rtaOsiyoxalqiuchunanglash, tushuntirishosonbo'lishimaqsadidakomilinsonkabiabstrakttushunchaningo'rnigavujuddehqoniiborasiniqo'llagan. BuMaxdumiA'zamningkomilinsonkonsepsiyasiningyangichao'zigaxostarzdaifodaetishidir. Bug'oyaniu "Battixiya"("Qovunhaqidarisola") va "Gulvanavro'z"asaridahamilgarisurgan. Chunki, haqiqiydehqonningqo'lidatuproqqandaytozalanib, vaqtidaekilib, hosilberadiganbo'lsa, o'zvujudinito'laboshqaradigankishivujudininghamdehqonidir.

Risoladavaliyliktushunchasigamaxsuse’tiborberilgan. RisoladaBahouddinNaqshbandtomonidanvaliylargaberilganquyidagita’rifkeltirilgan:

Senishonbuvadvaliro, kinaxustonbama’ni.
Kichuro’io’bubini, dilitubaro’garoyad.
Duyo’mon, kidarmajolis, chusuxankunadbama’ni.
Hamarozihastiixud, bihadismeraboyad.
Seyumon, kibama’nivaliaxasiolam.
Kizihechuzvo’roharakatibadnayoyad.

Mazmuni:

Valiyninguchbelgisibor, uningbirinchisiubama’ni,
Uniyuziniko’rsang, yuragingnitortadi.
Ikkinchisi, majlisdauma’niliso’zlaganida,
O’zborlig’ivaso’zlaribilanhammanio’zigatortadi.
Uchinchisishuki, bama’nilikdauolamningengxosidir.
Uningbiroruzvidanyomonharakatyuzagachiqmaydi.

Bumisralardanso’ngMaxdumiA’zamvaliykim?, valoyatnima? deb, savolqo’yibquyidagichajavobberadi: ValiyHaqqayaqinkishidir, uningnurlaridanbahramanddir. Ubungaoidquyidagibaytnikeltiradi:

QurbiHaqnaboloazpastiraftanast.
QurbiHaqazqaydihastiorastanhast.

Mazmuni:

Haqqayaqinlikpastdanyuqorigaborishemas,
QurbiHaqborliqqabog’liqlikdanketishdir.

Allohgayaqinlashishhaqidagimisralarniikkimartayozilishipastdanyuqorigachiqishemas, ya’nijismoniyharakatemas, balkioraziyvujudustidagig’alabaasosiyekanligimasalagae’tiborniqaratishdir.

RisoladafoniyvujudHaqvujudiyo’lidahijobekanligiuqtiriladi. Hijobnima? deganmasalamaxsusyoritilgan.

HijobirohtuyiHofiz, kiazmiyonbarxez,

Kivujudíturokasenashunavad.

Mazmuni :

EyHofiz, seno’zingyo’lhijobisan, o’rtadanketgin,

Tokivujudingnibiroveshitmasin.

Bayt:

Taalluqhijobastubehosili,

Chunzibandhobigisalivosili.

Mazmuni:

Aloqadorlik (bog’lanishlar) hijobdirubehosilsan,

Ularniuzibtashlasangvosilbo’lasan.

Demak, hijobbog’lanishlar - Allohdano’zgabarchanarsalargabog’lanishlarekanligiyozilgan. ShuninguchunHaq – Allohvabandaorasidagibarchanarsalargabandabog’lansa, umidqilsahijobbo’ladi.

IlmvaamalmasalasigahamMaxdumiA’zammaxsuse’tiborbergan. “Ilmlazzatolishuchunemas, balkimaqsadgayetishuchunkerak. Ilmamalibilanbo’lsa, natijalibo’ladi”-deydi, MaxdumiA’zam. Ilmamalsizvaamalilmsizgarchiavvalinvaoxirindarajalardabo’lsa-da, hechnarsadirdebquyidagibaytnikeltiradi:

Ilmboyadtoamalganjebuvad,

Varnabedonishamalranjebuvad.

Mazmuni:

Ilmamalbirlaganjerur,

Ilmsizamalbilgilranjerur.

“Ilmgavhardir, undansharifroqgavharyo’q” - deydi, MahdumiA’zam. “Lekinhaqiqiyilmnikomilpiruustozdanolishkerak”-deb, ta’kidlaydi.

Ilmniqo’lgakiritishnihoyatdaog’irishekanlgiuzoqmuddatvako’priyozatlarbilanilmniqo’lgakiritishmumkinligi,

ilmniegallashdakamtarinbo’lishlozimligihaqidagifikrniilgarisuradivaquyidagibaytnikeltiradi:

Kamzadani, xudkamolimardonast,
Harkixudrokamzanadmardonast.

Mazmuni:

O’znikamtutishmardkamolotidir,
Kimo’zinikamtarintutsa, umarddir.

MaxdumiA’zamning “Risolaivujudiya” asaribizniinsonvujudivauningkamolotyo’lihaqidagibilimlarimizniboyitadivabarkamolinsonnitarbiyalashkabiulkang’oyaniamalgaoshirishuchunma’naviyasosbo’libxizmatqiladi.

XULOSA

Yurakdamuhabbatbo’lsashuimon,
Ruku’sajdamasimondannishon.
MaxdumiA’zam.

Insoniyat o’zining ko’p ming yillik davlatchilik tarixining barcha bosqichlarida o’z jamiyatini sog’lom va barkamol, komil insonlarini tarbiyalashni eng oliy vazifa deb bilib kelgan. Ushbu umuminsoniy tamoyilga sodiq holda O’zbekiston ham o’z mustaqilligini dastlabki onlaridanoq sog’lom avlod g’oyasini ishlab chiqdi va avlodlar kamoloti masalasi bilan jiddiy shug’ullandi.

Markaziy Osiyo axloqiy va ma’naviy qarashlari inson, jamoa, jamiyatning ehtiyojlari va manfaatlariga: birinchidan, uning ijtimoiy taraqqiyotdagi o’rni va roli, omma ongiga ta’siri, samaradorligi, jamiki kuch-qudrati biron bir vosita bilan o’lchanishi lozim, ya’ni kishilarning ehtiyojlari va manfaatlarini o’zlashtirish, takomillashtirish va rivojlantirishga yordam ko’rsatish xususiyati bilan baholanmog’i kerak. Markaziy Osiyo tariqatlarida mujassam maqsadlar borliqni o’zgartiradi, rivoj topadi va takomillashtiradi va jamiyatning har tomonlama taraqqiyotini amalga oshiradi.

Ikkinchidan, ijtimoiy sub'ektning ehtiyoji, Markaziy Osiyo axloqiy va ma'naviy qarashlari o'rtasidagi aloqadorlikda muhim jihatlardan biri bu ijtimoiy sub'ekt ayrim yakka shaxsdan boshlab xalq, jamiyat, jamiki insoniyat hamjamiyatiga qadar Markaziy Osiyo tariqatlari o'zi uchun orzu bo'lgan voqelik, tafakkur tarzi, faoliyat-amaliyot maqsadlarini uyushtiruvchi ibtido tarzida ehtiyoj sezadi, unga e'tibor beradi.

Uchinchidan, shu ehtiyojlar, manfaatlar, umidlarga javob beradigan, ularni maqsadlar shaklida va ularga eltadigan yanada umumiy shakl-vositalar va omillar shaklida ifodalaydigan Markaziy Osiyo axloqiy va ma'naviy qarashlari ilgari surgan g'oyalar chindan ham ijtimoiy sub'ektning qudrat manbaiga aylanadi.

To'rtinchidan, Markaziy Osiyo axloqiy va ma'anaviy qarashlari inson, turli ijtimoiy birliklarining borlig'i timsoli, ularning ehtiyojlari va manfaatlarining maqsadlardagi ifodasi tarzida ham gavdalanadi, rivojlanayotgan inson mohiyatining o'ziga eng mos keladigan ijtimoiy va turli sharoitlardagi ehtiyojlari ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur bitiruv-malakaviy ishning maqsadi Maxdumi A'zam Kosoniyning axloqiy, ma'naviy qarashlari, mohiyati va g'oyalarni o'rganishning jamiyatimiz ma'naviy taraqqiyotidagi o'rnini ochib berish bo'lib, o'z oldimizga quyidagi vazifalarni qo'ydik:

- Maxdumi A'zam Kosoniy axloqiy, ma'naviy qarashlarining ta'lim tizimida o'rganishning maqsadi va vazifalari haqida tushuncha berish;

-Maxdumi A'zam Kosoniy axloqiy, ma'naviy qarashlarining nazariy asoslarini yoritib berish;

-Maxdumi A'zam Kosoniy axloqiy, ma'naviy qarashlarining ijtimoiy-siyosiy hayotda tutgan rolini tahlil qilish;

-Maxdumi A'zam Kosoniy axloqiy, ma'naviy qarashlarining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish va asosiy yutuqlarini ta'riflash;

-Maxdumi A'zam Kosoniy axloqiy, ma'naviy qarashlarining xalqimiz hayotidagi o'rnini ochib berish;

-Maxdumi A'zam Kosoniy axloqiy, ma'naviy qarashlarining ezgu g'oyalari va tamoyillarini bayon etish va boshqalar.

MaxdumiA'zamKosoniyningaxloqiy, ma'naviyqarashlarinitadqiqetishnatijasidaquyidagiilmiy-nazariyxulosalargakelindi:

1. XV-XVIasrlardaTurkistondaijtimoiy-iqtisodiyhayotbirmunchabarqarorholgakelaboshlab, hukmronsulolavakillarieskiturmushtarzian'analaridanqat'iyyanvozkechib, ilm-fan, madaniyat, islomvashariatga, tasavvufqadriyatlarigaasoslanganturmushtarzi, qonunvaan'analargajudakattaxayrixohlikniifodalovchidavlatsiyosatiniyurgizaboshlaganpaytda, mutlaqoyangiijtimoiyharakatdatasavvufiytariqatlarvaularningbuyukpiri–murshidlariningaxloqiy, ma'naviyqarashlari, halqiluvchirolo'ynagan.

2. Islomdinidagiaxloqiy, ma'naviyqarashlarmo'g'ulbosqinidavrlaridaorqagasurilibqolganedi. Islomvashariatningo'zmavqeiniqaytatiklashda, rasmiyislom, shariatulamolariemas, aynantasavvufiytariqatpirlarihalqiluvchirolo'ynagankezlardatasavvufningTurkistondagiasosiytariqatlari – yassaviyavaxojagon-naqshbandiyatariqatlarianashusiyosiy-mafkuraviyzaruriyattufaylipaydobo'ldivao'sdi.

3. MaxdumiA'zamKosoniyningaxloqiy, ma'naviyqarashlariningmohiyatimustaqildunyoqarashvafaolirodalikomilinsonnishakllantirishgaqaratilgan. Inson, uningmohiyati, aql-zakovotigaishonch, tabiatga, barchatirikjonzotlarga, atrofmuhitgaoqilonavafaolmunosabatdabo'lganligiko'rsatibberildi.

Bugungi kunda sharqda turli xil oqimlar paydo bo'lmoqda. G'arbdagi "islomofobiya" esa avj olib bormoqda. Bizning Baxouddin Naqshbandday, Imom at-Termiziy, Marg'inoniy, Moturidiy, Maxdumi A'zamday ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy me'roslarini keng xalq ommasiga oshkor qilsakgina ma'naviy bo'shliq va diniy nomutanosibliklar yetarlicha o'z yechimini topa oladi.

"…. ma'naviyatgakarshiqaratilganxarqandaytaxdido'z-o'zidanmamlakatxavfsizligini, uningmilliymanfaatlarini,

sog'lomavlodkelajaginita'minlashyo'lidagijiddiyxatarlardanbirigaaylanishivaoxir-oqibatda[1]jamiyatniinqirozgaolibkelishimumkin."

Barkamol avlodni shakllantirish vositalari bizda, birinchi navbatda: oila, mahalla, ta'lim-tarbiya maskanlari uchligi deb tan olingan. Shunday ekan ajdodlar o'gitiga tayangan holda biz xech qanday ikkilanishlarsiz barkamol avlodni shakllantira olamiz. Sababiki bizning xalqimizdagina bor "bir bolaga yetti qo'shni ota-ona"

"Do'sting kimligini ayt, men sening kimligingni aytaman" bu naqldan xulosa chiqaradigan bo'lsak, ajdodlarimiz qoldirgan kitoblardagi axloqiy va ma'naviy qarashlardan biz milliylikni topa olamiz, demakki biz kitob bilan do'st tutinar ekanmiz xech qanday "ommaviy madaniyat" kabi illatlardan qo'rqmaymiz. Sababiki biror bir soxada yetarli bo'lmagan bilimlar bo'shlig'ini aynan shu kabi yot g'oyalar egallab olishini sizu biz yaxshi bilamiz.

"Ma'naviytaxdiddeganda, avvalo, tili, dini, e'tiqodidanqat'iynazar, xarqaysiodamningtomma'nodagierkininsonbo'libyashashigaqarshiqaratilgan, [2]uningaynanruxiydunyosiniizdanchiqarishmaqsadiniko'zdatutadiganmafkuraviy, g'oyaviyvainformatsionxurujlarninazardatutishlozim, debo'ylayman."

Bugungikunningmuhimvazifasibarkamolavlodnimilliymafkurabilanqurollantirishdanib oratdir. Milliymafkuraesaxalqimizningkelajaginibelgilabberuvchi, ungaeltuvchig'oyalar, qarashlar, nazariyalartizimidir. Uo'ziningaxloqiyvama'naviyildizlariga, maqsadvavazifalariga, g'oyavashiorlarigaasoslanadivaxalqnikelajaksariintilishgachorlabg'oyaviyjihatdanqurollantirib, buyukkelajaksariyetaklaydi.

[1]Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008. 7 bet.

[2]Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008. 8 bet.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston respublikasi prezidenti Karimov I.A. asarlariva ma'ruzalari

1. Karimov I.A. "Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.: O'zbekiston, 1999.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Karimov I. A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. -T.: 1998.
4. Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. –T.: O'zbekiston, 1998.
5. Karimov I.A. barkamol avlod orzusi. T.:2000
6. Karimov I.A. Al-Farg'oniy dahasiga ta'zim. "Xalq so'zi gazetasi" 1998 yil 25oktyabr

Asosiy adabiyotlar

7. Ilyosxon G'oziy. Maxdumi A'zam-Imom al-Kosoniy. T.: O'zbekiston. 1996
8. Nuriddinov A. Maxdumi A'zam Kosoniy. Fan 2008
9. Ma'naviyat yulduzlari.T.: 1999
10. Abul Muhsin Muhammad Boqir Ibn Muhammad Ali. Maqomati Xoja Bahouddin Naqshband. - T.: 1993

11. Hazrat Tanish ibn Mir Buxoriy. Abdullanoma (“Sharofnomai shoxi”) asari, 1-jild
12. Jome’-ul-maqomot. “Meros”, Toshkent, Kamalak, 1991
13. Abu Tohirxoja. “Samariya”. T.: Kamalak 1991
14. Valixo’jayev B. Zohidiy A. “Sayyid Ahmad ibn Mavlono Jaloliddin Xojagiy Kosoniy”. Toshkent 1993
15. Abdullaev V.A. Valixo’jaev B.N. “Asrlar nafasi” SaM.DU 1970
16. Jabborov N.I. “Maxdumi A’zam Daxbediy” Toshkent 1993
17. Bobur Z.M. Boburnoma. T.:1993
18. Kattaev K. “Maxdumi A’zam va Daxbed” Samarqand 1994
19. Samiboev X. Samarqand maxallalari to’g’risida qisqacha ma’lumotnoma. Samarqand-2007
20. Suvonov I. Samarqand qadamjolari. Fan 2007
21. Aminjonova M. Jeltova G. O’zbekiston xalqlari o’tmishi tarixidan lavhalar. T.:O’qituvchi 1971

Davriy nashrlar

22. Ilmiy-tahliliy axborot. “Toshkent islom universiteti” 1-son. T.: 2009
23. Hidoyat. 12-son. T.:Movarounnahr 2013

Internet saytlar

24. www.hidoyat.uz
25. www.touruz.narod.ru
26. www.advantour.com
27. Zoirov E. Maxdumi A’zamning hayoti va uning “Risolai Vujudiya” asari xususida. www.ziyouz.uz
28. www.calameo.com
29. e-tarix.uz